

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΓΚΑΡΠΟΛΑ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, μικροῦ καὶ μεγάλου, στὶς χῶρες τῶν Ἀψβούργων ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς εἰρηνικὲς σχέσεις ἀπὸ τὸ ἔτος 1739 καὶ ὕστερα μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τῆς αὐλῆς τῆς Βιέννης, προσελκύουν στὴν ἐπικράτεια τῆς δεύτερης κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο τῆς τουρκοκρατίας μεγάλο ἀριθμὸ κατοίκων τῶν βορείων ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ ἐκπατριζόμενοι Ἕλληνες¹, κυρίως βλάχοι, ἐγκαθίστανται μονίμως στὶς νέες ἐστίες τους καὶ ἀσχολούμενοι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ ἐμπόριο εὐημεροῦν, ἀποκτώντας ἔντονη ἀστική συνείδηση. Τὴν οἰκονομικὴ τους πρόοδο ἀκολουθεῖ ἡ πνευματικὴ ἀνθιση. Πνευματικὴ ἀνθιση σημαίνει περισσότερα βιβλία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Θεσσαλῶν στὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας στὰ χρόνια ποὺ προηγήθηκαν καὶ ἀκολούθησαν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Γιὰ νὰ τὴν ἐκτιμήσουμε ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὰ ὀνόματα τῶν Σιατιστέων ἀδελφῶν Μαρκειδῶν Πουλίου, ἰδρυτῶν τῆς «Ἐφημερίδος» τῆς Βιέννης, ἢ τοῦ λησμονημένου σήμερα Γεωργίου Διαμαντίδου ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ἰδιοκτῆτη ἀπὸ τὸ 1836 τοῦ ἀρχαίου ἐκδοτικοῦ οἴκου Δημ. Θεοδοσίου τῆς αὐστριακῆς πᾶ Βενετίας, τὸν ὁποῖο διαδέχεται ἡ δραστηριότατη τυπογραφία τοῦ «Φοίνικος», γνωστότατου γιὰ τὶς θρησκευτικὲς ἐκδόσεις του.

Μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, οἱ βορειοελλαδίτες αὐτοὶ ἐπιοικοὶ τῆς Βιέννης καὶ τῆς Βενετίας σιγὰ σιγὰ προσανατολίζονται πρὸς

1. Εἰκόνα τῶν σχέσεων τῶν Μακεδόνων μὲ τὶς χῶρες τῆς Αὐστρίας δίνουν ὁ Σπ. Λάμπρος, Σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, «Νέος Ἑλληνομνήμων» 8(1911) 257-300, ὁ Π. Κορυγιάννης, Μακεδόνες Ἐμποροὶ κατὰ τοὺς Τουρκικοὺς Χρόνους, Ἀθῆναι, s.d., ὁ Θεόδωρος Νάτσινας, Οἱ Μακεδόνες Πραγματευτάδες εἰς τὰς χώρας τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας. Θεσσαλονίκη 1939, ὁ Γ. Λυριτζῆς, Αἱ Μακεδονικαὶ Κοινότητες τῆς Αὐστρουγγαρίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας, s.l. 1952. Βλ. ἐπίσης Ἀναστ. Παλατίδου, Ὑπόμνημα Ἱστορικὸν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου καὶ τῆς σημερινῆς ἀκμῆς τοῦ ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικοῦ Συνοικισμοῦ, Βιέννη 1845, καὶ Παναγιώτου Λιούφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθῆναι 1924. Εἰδικὰ γιὰ τὶς σχέσεις τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλύμπου μὲ τὴ Βιέννη κατὰ τὴν περίοδο 1770-1820 βλ. Γ. Κορδάτου, Τὰ Ἀμπελάκια καὶ ὁ μύθος γιὰ τὸν Συνεταιρισμὸ τους, Ἀθῆνα 1955.

τὴν Ἀθήνα. Βέβαια, ὅσοι ἔχουν οἰκονομικὰ συμφέροντα στὸ ἐξωτερικὸ παραμένουν στὶς νέες πατρίδες τους καὶ πολλοί, μὲ τὰ πλούσια ἐμβάσματα ποὺ στέλνουν, γίνονται ἐθνικοὶ εὐεργέτες. Οἱ λόγιοι ὅμως, ἀδέσμευτοι ἀπὸ τέτοιου εἴδους ὑποχρεώσεις, κατεβαίνουν στὸ ἐλεύθερο βασίλειο καὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ, παρὰ τὴν κατὰ κανόνα συντηρητικὴ νοοτροπία τους, ἀποτελοῦν τοὺς φορεῖς τοῦ ἀναμορφωτικοῦ πνεύματος ποὺ προσπαθεῖ νὰ κάνει τὴν Ἑλλάδα συγχρονισμένο κράτος. Ἀπὸ τοὺς μορφωμένους αὐτοὺς ἕνα ἐλάχιστο μόνο μέρος ἐπιστρέφει στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα τους, τὶς ὑπόδουλες ἀκόμα στοὺς Τούρκους Μακεδονία ἢ Θεσσαλία.

Μέσα σὲ ἕνα τέτοιο τρίπτυχο, Βιέννη-Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη, τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος ἡ δράση μιᾶς οἰκογενεῖας λογίων, ἐκδοτῶν, τυπογράφων καὶ στὰ ὑστερινὰ χρόνια δημοσιογράφων, ποὺ μέχρι τώρα δὲν τῆς δόθηκε ἡ πρέπουσα σημασία ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων. Πρόκειται γιὰ τοὺς ἐξ Ὀλύμπου Γκαρπολάδες, ἡ ἱστορία τῶν ὁποίων, χωρὶς κατὰ κανόνα ἰδιαίτερη λαμπρότητα, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν τυχῶν καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς. Ξεχωριστὴ θέση κατέχει ἡ οἰκογένεια στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου μέλη της ὑπῆρξαν οἱ ἰδρυτὲς τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου της καὶ ἀργότερα τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ἑφημερίδας τῆς πόλης.

2. Πρῶτος ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου παρουσιάζεται σὲ ἑλληνικὸ ἔντυπο, ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς γεννήθηκε στὶς ἀρχὲς τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος στὸ χωριὸ Κρανιὰ τοῦ Ὀλύμπου¹. Τοῦ Ὀλύμπου αὐτοῦ γνωρίζει καλὰ τὴν ἀρχαία δόξα καὶ κολακεύεται νὰ μνημονεῦει δίπλα στὸ ὄνομά του τὴν καταγωγὴ του. Κάνει τὶς ἐγκύκλιες σπουδὲς του πιθανότατα κοντὰ στὴν πατρίδα του, στὴ γειτονικὴ Ραψάνη ἢ στὰ Ἀμπελάκια², ποὺ ἔχουν καλὰ σχολεῖα καὶ πυκνὲς σχέσεις μὲ τὴ Βιέννη. Νωρὶς πάντως, ἐγκαθίσταται στὴν αὐστριακὴ πρωτεύουσα. Ἐδῶ, σ' ἕνα περιβάλλον ποὺ ἀντανακλᾷ τὶς τελευταῖες λάμψεις τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀποκτᾷ ἀνώτερη κλασικὴ μόρφωση καὶ συν-

1. Ἡ Κρανιὰ τοῦ Ὀλύμπου, μικρὸ ὄρεινὸ βλαχόφωνο χωριὸ ποὺ σήμερα ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους του, στὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος γνώρισε μεγάλη ἀκμὴ χάρις στὴ παραγωγὴ καὶ τὸ ἐμπόριο ἐρυθρῶν νημάτων, τὰ ὁποῖα ὅπως καὶ ἡ γειτονικὴ Ραψάνη καὶ τὰ Ἀμπελάκια διοχετεύει κυρίως πρὸς τὴ Βιέννη. Βλ. Γ. Λεονάρδου, Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία, Πέστη 1836, σ. 99.

2. Γιὰ τὸ Σχολεῖο τῶν Ἀμπελακίων, διδάσκαλοι τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Γρηγόριος Κωνσταντῆς μέχρι τὸ 1803 καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας τὸ 1804 βλ. Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, τ. 12, Βιέννη 1832, σ. 585, καὶ Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθήνα 1868, σ. 695.

δέεται με τὸν Ἄνθιμο Γαζῆ¹ καὶ τὸν Στέφανο Κομμητᾶ², ἐκδόσεις βιβλίων τῶν ὁποίων θὰ ἐπιμεληθεῖ στὰ κατοπινὰ χρόνια. Ἡ ἐπίδραση ποὺ ἀσκοῦν ἐπάνω του οἱ δύο αὐτοὶ λόγιοι μένει ἔντονη ὡς τὰ τελευταῖα γραπτὰ του. Τὸ γλωσσικὸ ὄργανο ποὺ χρησιμοποιεῖ εἶναι αὐστηρὸ, ἂν καὶ χωρὶς ὑπερβολές. Τιμᾶ ὅμως καὶ τὸν παλιὸ δάσκαλο τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ, Ἄδαμάντιο Κοραῆ, ἔργο τοῦ ὁποῦ προκείται νὰ ἐπανεκδώσει ἀργότερα³.

Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολᾶς, παρὰ τὴν κλασικὴ παιδεία του καὶ τὴν συνεχή ἐνασχόλησή του με τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, εἶναι ἐν τούτοις περισσότερο ὁπαδὸς τοῦ κερδῶου Ἑρμῆ παρὰ ἄνθρωπος τοῦ σπουδαστηρίου. Γιὰ ἓνα διόστημα κάνει τὸ βιβλιοπώλη στὸ Βουκουρέστι⁴ καὶ στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια καὶ τῆς Ἀντιβασιλείας διατηρεῖ στὴ Βιέννη βιβλιοπωλεῖο, μέσω τοῦ ὁποῦ χρηματοδοτεῖ ἐκδοτικὲς ἐργασίες ἐπιχειρήσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες σχηματίζει κάποια περιουσία. Ἔτσι, με τὴν ἐνηλικίωση τοῦ Ὁθῶνα, εἶναι ἔτοιμος γιὰ τὸ ἄλμα πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀγγελία τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1837 ἀνακοινώνει τὴν πρόθεσή του νὰ κατέβει στὴ νέα πρωτεύουσα καὶ νὰ ἰδρύσει τυπογραφεῖο στὴν Ἀθήνα καὶ βιβλιοπωλεῖα στὶς πέντε κυριότερες πόλεις τοῦ κράτους⁵.

Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦτο πραγματοποιεῖται μόνον ἓνα μέρος. Στὰ 1838 τυπώνεται στὴν Ἀθήνα τὸ πρῶτο βιβλίον ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Γκαρπολᾶ καὶ Σίας καὶ λίγους μῆνες ἀργότερα ἐκδίδεται ὁ πρῶτος κατάλογος τῶν βι-

1. Γνωστὲς εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ με τὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὰ Ἀμπελάκια τὸ ἔτος 1803 βλ. Κ. Κούμας, ἔ.ἀ., σ. 585 καὶ Γ. Κορδᾶτου, ἔ.ἀ., σ. 121. Δὲν ἀποκλείεται τότε νὰ πρωτογνωρίστηκε μαζί του καὶ ὁ νεαρὸς Κωνσταντῖνος Γκαρπολᾶς, ὁ ὁποῖος τὸν ἀκολοθεῖ ἀργότερα στὴ Βιέννη, ὅπου φθάνει στὰ 1804 καὶ ὁ Κ. Κούμας.

2. Τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ βιογραφία, ὅπου ἐκτίθενται καὶ οἱ γνωστὲς συντηρητικὲς θέσεις του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, γραμμὴν ἀπὸ τὸν Δ. Πασχάλη, βλ. στὸ ὁμώνυμο λῆμμα τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» τ. ΙΔ', σ. 760.

3. Γκίνη-Μέξια, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, ἀριθμ. 3552: Σχόλια εἰς τὸν Ἰσοκράτην ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α. Κοραῆ, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθέντα... ὑπὸ Κ. Γκαρπολᾶ, ἐν Ἀθήναις, 1841, ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Γκαρπολᾶ.

4. Ἡ πληροφορία ὀφείλεται σὲ προφορικὴ μαρτυρία ποὺ σώζεται στὴν οἰκογένεια, τὴν ὁποία μετέδωσε στὸ συγγραφέα ὁ ἐγκατεστημένος στὴν Ἀθήνα κ. Σοφοκλῆς Δημ. Γκαρπολᾶς.

5. Ἡ ἀγγελία, στὴν ὁποία γίνεται μνεῖα καὶ τῆς «παιδιῶθεν» ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ βιβλιοπώλου ἀπὸ τὸν Κωνστ. Γκαρπολᾶ, βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου τόμου τοῦ λεξικοῦ τοῦ Α. Γαζῆ· βλ. Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Τρίτομον, Ἀνθίμου Γαζῆ, Δευτέρα Ἔκδοσις. Ἐπιμελεία Κωνσταντίνου Γκαρπολᾶ τοῦ Ὀλυμπίου καὶ Χριστοδούλου Ματακίδου τοῦ Σαμίου, Γ', Βιέννη. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀντωνίου Μπένο (πρῶην Χάϊκουλ) 1837.

βλίων πού διατίθενται πρὸς πώληση στὸ νέο βιβλιοπωλεῖο¹. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔντυπα αὐτὰ πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ἐπιχείρηση, ἐγκατεστημένη στὴν ὁδὸ Καμουναρέα ἀριθ. 36, λειτουργεῖ ὡς βιβλιοπωλεῖο, τυπογραφεῖο, χυτήριο καὶ βιβλιοδετεῖο. Πενήντα τόμοι περίπου, ἀριθμὸς σημαντικότητας γιὰ τὰ ἀθηναϊκὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, ἐκδίδονται στὸ τυπογραφεῖο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1838 καὶ 1842, συνήθως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία «Κ. Γκαρπολάς», καὶ σπανιότερα μὲ τὴν ἔνδειξη «Κ. Γκαρπολάς καὶ Σία».

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Ἀθήνα, μικρὴ πολιτεία τῶν εἴκοσι χιλιάδων κατοίκων, μόλις πού ἀρχίζει νὰ γίνεται πραγματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐδῶ ἔχει στραμμένα τὰ μάτια του καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς. Ἀλλὰ ἂν οἱ Φαναριῶτες ἔχουν φθάσει ἀπὸ καιρὸ σὲ ψηλὰ ἐπίπεδα καλλιέργειας καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ βασικὴ στοιχειώδης μόρφωση εἶναι κτῆμα λίγο πολὺ μιᾶς ἤδη διαμορφωμένης ἀστικῆς τάξης, στὴν Ἀθήνα δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστοι ἐγγράμματοι. Εἶναι μιὰ εὐτυχισμένη στιγμή γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά, δάσκαλο ἀλλὰ καὶ ἔξυπνο ἔμπορο, ὁ ὁποῖος παρατηρώντας τὴ μεγάλη ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια πού ἀναπτύσσεται τώρα, ἀντιλαμβάνεται ὀρθὰ ὅτι μοναδικὸς τομέας στὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἐργασθεῖ μὲ ἐπιτυχία ἓνας ἐκδοτικὸς οἶκος τῆς ἐποχῆς του ἀπομένει τὸ σχολικὸ ἐγχειρίδιο, καὶ κυρίως τὸ φιλολογικόν.

Λεξικά, ἱστορίες καὶ κυρίως ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων ἀποτελοῦν τὴν ἀποκλειστικὴ σχεδὸν παραγωγὴ τοῦ τυπογραφείου. Στὰ 1839-1840 ἐπανεκδίδεται —σὲ ἀριθμὸ ἀντιτύπων πού πιθανότατα ξεπερνάει κάθε ἑλληνικὸ προηγούμενο— ἡ γνωστὴ σειρά κλασικῶν τοῦ Στεφάνου Κομμητᾶ. Τὰ ἱκανοποιητικὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς σειρᾶς αὐτῆς πού ἔρχεται νὰ καλύψει ζωηρότατη ζήτηση παρόμοιων ἐκδόσεων στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο, παρασύρουν τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά νὰ τυπώσει σὲ μεγάλες προφανῶς πάλι ποσότητες, κατὰ τὰ ἔτη 1841-1842, ἔνδεκα τόμους, μὲ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἰδίου, νέας σειρᾶς ἀρχαίων συγγραφέων μὲ ἔργα Ὁμήρου, Θουκυδίδη, Ἰσοκράτη, Πινδάρου καὶ Εὐρυπίδη². Τὰ βιβλία αὐτὰ δὲν πουλιοῦνται καθόλου καὶ ἡ ἐπιχείρηση ἀποδεικνύεται καταστρεπτικὴ. Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς πτωχεύει καὶ ὅ,τι βρίσκεται στὰ χέρια του, ἀκόμη καὶ οἱ παρακαταθῆκες ξένων βιβλίων πρὸς πώληση στὸ βιβλιοπωλεῖο του, κατάσχεται³.

Ἀπὸ τὸ χρονο αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ἐργασθεῖ πιά ἄλλο, εἴτε ὡς φι-

1. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.ἀ., ἀριθ. 2985. Γενικὰ γιὰ τὸν τρόπο ἐργασίας τῶν τυπογραφικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς ἐποχῆς βλέπε Σ. Παπαγεωργίου, Ἡ τυπογραφία στὴν Ἀθήνα στὰ πρῶτα Ὁθωνικὰ χρόνια, «Ἐρανιστής» 1976, σ. 53 κ.έ.

2. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.ἀ., ἀριθ. 3549, 3550, 3551, 3552, 3553, 3714 καὶ 3715.

3. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ - Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἀπομνημονεύματα, τ. Β', σ. 108.

λολογικός εκδότης, είτε ως τυπογράφος. Ζεί μερικά χρόνια ακόμα κοντά στο γιό του 'Αλέξανδρο, που συνεχίζει το έργο του, και πεθαίνει το 1848 ή λίγο αργότερα¹.

Ο πρώτος Γκαρπολάς, κρινόμενος ως φιλόλογος, δεν μπορεί να θεωρηθεί παρά ως ένας μέτριος εκπρόσωπος της εποχής και του κλίματος εκείνου που ακολουθεί την όριστική κάμψη του ελληνικού διαφωτισμού στα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια και που χαρακτηρίζεται από την αποκρυστάλλωση στον έλλαδικό επιστημονικό χώρο ενός στείρου γραμματικού και ρητορικού πνεύματος. Η θέση του όμως στην ιστορία της τυπογραφίας της νέας ελληνικής πολιτείας είναι έντελως ξεχωριστή. Από τους πρώτους, ταυτόχρονα σχεδόν με τον Κορομηλά, τον 'Αντωνιάδη και τον 'Αγγελίδη, έρχεται στην 'Αθήνα λίγο καιρό αφ' ότου έγινε πρωτεύουσα του βασιλείου και μεταφέροντας την περιουσία και την πείρα του ίδρύει σοβαρό εκδοτικό οίκο, που εργάζεται με επιτυχία και γίνεται σχολείο από το όποιο θα βγούν και άλλοι τυπογράφοι και εκδότες της 'Αθήνας.

Το έργο του συνεχίζουν τέσσερα από τα παιδιά του: ο πρεσβύτερος 'Αλέξανδρος, ο Μιλτιάδης, ή 'Ελένη και μικρότερος, ο Σοφοκλής. Από αυτούς ο πρώτος και η τρίτη παραμένουν μέχρι το θάνατό τους στην 'Αθήνα, ενώ οι άλλοι δύο, κυρίως ο τελευταίος, συνδέονται ιδιαίτερα με τη Θεσσαλονίκη.

3. Ο 'Αλέξανδρος Κωνσταντίνου Γκαρπολάς γεννήθηκε περί το 1817 στο Βουκουρέστι. Κάνει καλές κλασικές σπουδές κοντά στον πατέρα του και το Στέφανο Κομμητά. Παράλληλα με τα ελληνικά διδάσκεται καλά και τη γαλλική και τη γερμανική γλώσσα. Νωρίς, εγκατεστημένος στη Βιέννη, εκδηλώνει φιλολογικά ενδιαφέροντα και συνεργάζεται στην έκδοση του Λεξικού του 'Ανθιμου Γαζή των ετών 1835-37². Το 1837 ακολουθεί την οικογένεια στην 'Αθήνα και τον επόμενο χρόνο επιμελείται την τρίτη έκδοση της 'Ιστορίας της 'Ελλάδος του Γκόλντσμιθ³. Ως επιμελητή

1. Κατά το μητρώον αρρένων του Δήμου 'Αθηναίων, ο Κωνσταντίνος Γκαρπολάς απέκτησε στα 1846 το τελευταίο παιδί του Γεώργιο. Πιστεύω ότι η ημερομηνία δηλώθηκε εκ των υστέρων άνακριβής· μάλλον πρέπει η γέννηση του Γεωργίου να τοποθετηθεί γύρω στα 1840. Τελευταία μνεία του Κωνσταντίνου Γκαρπολά έχομε στα 1847· βλ. 'Ιερά Μαθήματα δια τα παιδιά, ήγουν 'Ιερά 'Ιστορία και Εισαγωγή εις τας Γραφάς, εκ του Γερμανικού, υπό Γ. Γενναδίου. Δαπάνη Κ. Γκαρπολά, 'Εκδοσις Πρώτη, 'Εν 'Αθήναις 1847, εκ της τυπογραφίας Α. Κ. Γκαρπολά.

2. 'Ιωάννου Καλλιτσουνάκι, Νεοελληνική Λεξικογραφία, στον τόμο «'Ελλάς» της «Μεγάλης 'Ελληνικής 'Εγκυκλοπαιδείας», σ. 1012.

3. Γόλσμιθ, 'Ιστορία της 'Ελλάδος μεταφρασθείσα υπό Δημ. 'Αλεξανδρίδου, νεωτέρα Γ' 'Εκδοσις, 'Επιμεία Α. Κ. Γκαρπολά, 'Αθήναι 1838.

διαφόρων, σχολικῶν κυρίως, ἐγχειριδίων, ὄχι μόνο φιλολογικῶν ἀλλὰ κάποτε και σχετικῶν μὲ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες, τὸν συναντοῦμε και στὰ κατοπινα χρόνια 1839-1844 και τουλάχιστον μέχρι τὸ 1863.

Ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολάς θὰ ἔχει τὸ ἄχαρο ἔργο νὰ διορθώνει —ὄχι χωρὶς ἐπιτυχία, ἀλλ' ὅπωςδήποτε χωρὶς τὴν ἱκανοποίηση ὅτι τοῦ ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του— τὰ λάθη τῶν συγγενῶν του. Δύο χρόνια μετὰ τὴν πτώχευση τοῦ πατέρα του ἐπαναδραστηριοποιεὶ τὸ οἰκογενειακὸ τυπογραφεῖο, βοηθούμενος ἀπὸ τὸ μικρότερο ἀδελφὸ του Μιλτιάδη. Μὲ τὴ δική του ἐπωνυμία τυπώνονται κατὰ τὰ ἔτη 1844-1849 στὴν Ἀθήνα περὶ τὰ σαράντα βιβλία ποικίλης φύσεως, λογοτεχνικά, ἐπιστημονικά, θρησκευτικά, ἱστορικά και σχολικά, μερικά ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκόμη και σήμερα εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα¹.

Ἄγνωστο σὲ τί εἶδους συμφωνία ἦρθε στὰ 1850 μὲ τὸν ἀδελφὸ του Μιλτιάδη, ὅταν αὐτὸς ξεκινούσε τὴν καταστρεπτικὴ γιὰ τὰ οἰκονομικά τῆς οἰκογενείας ἐκστρατεία του γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Πάντως, στὰ ἐπόμενα πέντε χρόνια (1850-1854) και ἐνῶ ὁ Μιλτιάδης, ὕστερα ἀπὸ τὸ φιάσκο τῆς Θεσσαλονίκης, φαίνεται νὰ διευθύνει μὲ μετριότατα ἀποτελέσματα τὸ οἰκογενειακὸ τυπογραφεῖο², ὁ Ἀλέξανδρος βρίσκεται στὸ περιθώριο. Ξαναρίχνεται στὴ δουλειὰ στὰ 1855 και ἐκτοπίζοντας τὸν Μιλτιάδη ποὺ ἀντι-

1. Π.χ. τὰ Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας τοῦ Ἐ μ μ α ν ο υ ἢ λ Ξ ά ν θ ο υ, στὰ 1845, και τὸ περὶ τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὴν Ἀμερικὴν τοῦ Ἀ λ έ ξ η Τ ο κ ε β ί λ, κατὰ μετάφραση Κ. Ἡρακλείδου, στὰ 1849.

2. Ἡ ἀλλόκοτη συνήθεια νὰ φέρουν τὰ βιβλία τῶν Γκαρπολάδων συνεχῶς ἐναλλασσόμενες ἐπωνυμίες τυπογραφείου, ποὺ ἐγκαινιάζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά, πιστοποιεὶ ἀναμφίβολα τὶς κακὲς μεταξύ τους σχέσεις, ὄχι ὁμως ἀναγκαστικά ὅτι λειτουργοῦσαν παράλληλα δύο τυπογραφεῖα ἀνήκοντα σὲ περισσότερα τοῦ ἑνὸς μέλη τῆς οἰκογενείας. Τὸ τελευταῖο φαίνεται νὰ ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν περίοδο 1855-1856, ὅποτε ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν Ἀλέξανδρο και τὸν Μιλτιάδη ἐφθασε στὸ ἀποκορύφωμά της. Δὲν ἀποκλείεται ὕστερα ἀπὸ τὸ 1852 νὰ μῆκε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἀλεξ. Γκαρπολά συνεταῖρος και ὁ Κωνσταντῖνος Βαρβάτης, ὁ ὁποῖος ὁμως ἀποφεύγει νὰ τοποθετεῖ τ' ὄνομά του στὴ φέρμα τοῦ τυπογραφείου. Ἔτσι, οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τῶν διηγημάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ ποὺ κυκλοφοροῦν στὰ 1855 και στὰ 1857 ἀναγράφουν ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά. Ὁ ἴδιος ὁμως ὁ Ἀ λ έ ξ α ν δ ρ ο ς Ρ . Ρ α γ κ α β ῆ ς, ἔ.ἀ., τ. β', Ἀθήναι 1895, σ. 169, γράφει ὅτι «τὰ διηγήματα ταῦτα, λαβὼν παρ' ἐμοῦ τὴν ἄδειαν, συνέλεξε και μετὰ ταῦτα ἐξέδωσεν εἰς τρεῖς τόμους ὁ τότε τυπογραφεῖον ἐν Ἀθήναις κεκτημένος... Κωνστ. Βαρβάτης». Ἐνδειξὴ τῆς οἰκονομικῆς καχεξίας τῆς οἰκογενείας κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀποτελεῖ και ἡ διαπίστωση ὅτι στὸ Ὑποθηκοφυλακεῖον Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴ σύστασή του στὰ 1856 και μέχρι τὸ 1878 δὲν φέρεται καμία πράξη μεταγεγραμμένη στὸ ὄνομα οἰουδήποτε Γκαρπολά. Καὶ ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἐγγραφὲς φαίνεται ὅτι ἂν ὁ Κωνστ. Γκαρπολάς ἦταν κάτοχος ἀκινήτου περιουσίας στὴν Ἀθήνα, αὐτὴ θὰ εἶχε ἐκποιηθεῖ πρὸ τοῦ 1856.

δρᾶ χωρίς επιτυχία¹ θὰ ἐργασθεῖ ἱκανοποιητικὰ γιὰ μιὰ ἀκόμη τετραετία (1855-1858), τυπώνοντας περὶ τὰ τριάντα βιβλία.

Γενικὴ παρατήρηση ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ ἐκδίδει, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, τὸ τυπογραφεῖο εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολᾶς μπόρεσε νὰ ἀνταποκριθεῖ ἱκανοποιητικὰ στὶς νέες ἀπαιτήσεις τοῦ ἀθηναϊκοῦ περιβάλλοντός του. Ἐξακολουθεῖ νὰ τυπώνει σχολικὰ ἐγχειρίδια, χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν συντηρεῖται ἓνας ἐκδοτικὸς οἶκος, καὶ συνδέεται ἰδιαίτερα μὲ τὴ φαναριώτικη σχολὴ τῆς Ἀθήνας, βιβλία ἐκπροσώπων τῆς ὁποίας, ὅπως τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Ζαλοκώστα, ἐκδίδει. Ὅπως οἱ ἄλλοι ἐκδοτικοὶ οἴκοι περιορίζει βαθμιαῖα, τόσο σὲ ἀπόλυτους ὅσο καὶ σὲ σχετικὸς ἀριθμούς, τὶς ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων, τὴ θέση τῶν ὁποίων καταλαμβάνουν τώρα εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ καὶ πανεπιστημιακὰ συγγράμματα. Ἐπίσης, στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς κλίμακας, τυπώνει ἀρκετὰ βιβλία λαϊκῆς καταναλώσεως, ὅπως οἱ Χρησμοὶ τοῦ Ἀγαθάγγελου ἢ διάφοροι Καζαμίες.

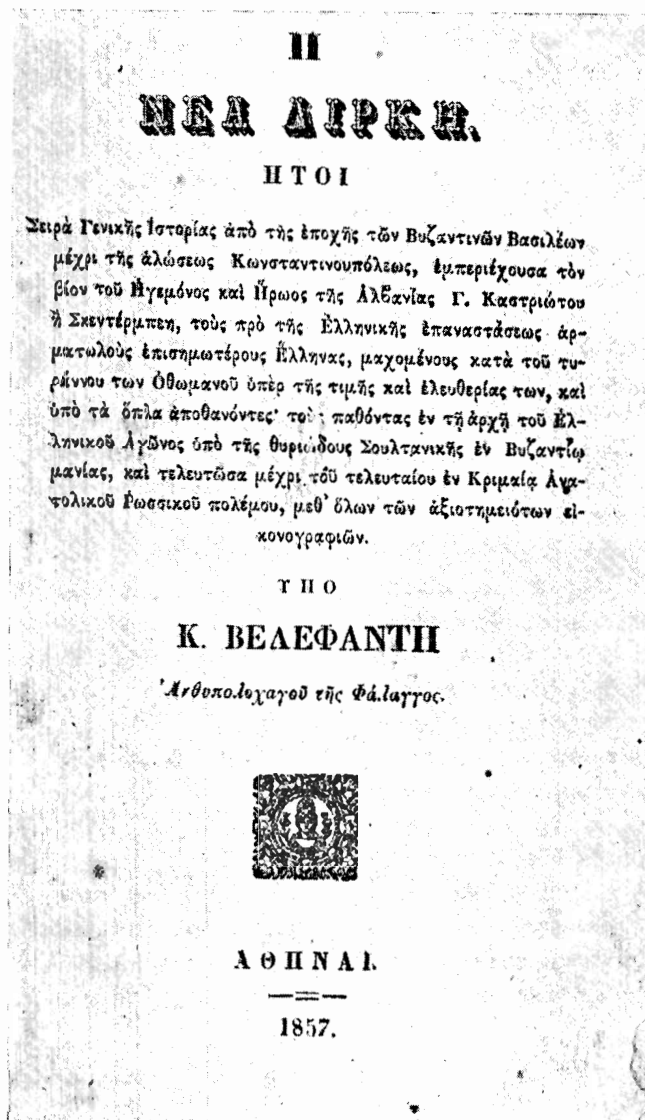
Ἡ ἐπιχείρηση ὅμως οικονομικὰ φθίνει. Τουλάχιστον στὰ 1857 τυπώνει καὶ βιβλία ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπιμελῶς ἀποφεύγεται ἡ ἀναγραφή τῆς προελεύσεώς τους². Ἡ οικονομικὴ κρίση τοῦ 1857-58, ποὺ χτυπᾶ σκληρὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἀγορά, φαίνεται ὅτι τὴν ἀποτελεῖώνει. Τὸ τυπογραφεῖο κλίνει ὀριστικὰ στὰ 1859 καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολᾶς ἀναγκάζεται νὰ ἀναζητήσει καινούργια ἐργασία. Προσλαμβάνεται ὑπάλληλος στὸ τηλεγραφεῖο Ἀθηνῶν καὶ μόνον εὐκαιριακὰ ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα πασχίζει νὰ συμπληρώσει τὰ μέτρια εἰσοδήματά του μεταφράζοντας κάποιον ξενόγλωσσο βιβλίο, τὸ ὁποῖο τυπώνει σὲ ξένους ἐκδότες. Τελευταία φορά βρίσκουμε τ' ὄνομά του σὲ ἔκδοση τοῦ 1863³. Τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, σὲ προχωρημένη ἡλικία, δημιουργεῖ οἰκογένεια κι ἀποκτᾶ τρεῖς γιούς⁴. Ζεῖ μερικὰ χρόνια σὲ ἀσημότητα καὶ πεθαίνει στὴν Ἀθήνα περὶ τὸ 1870.

1. Βλέπε ἀνακοίνωση τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολᾶ στὸ ὀπισθόφυλλο τοῦ Καζαμία ποὺ τύπωσε τὸ 1855, ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ν. Χαριτάτο, Τὰ Ἡμερολόγια στὰ χρόνια 1800-1863, «Ἐρανιστής», 1977, 126.

2. Βλέπε τὸ εἰκονιζόμενο στὴ σελίδα 229 βιβλίο τοῦ Κ. Βελεφάντη, Νέα Δίρκη, Ἀθῆναι 1857, σ. 292, σχ. 8^ο, μὲ κατάλογο στὸ τέλος συνδρομητῶν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Κάιρο.

3. Ὁ λ λ ε ν δ ὀ ρ ο υ, Νέα Μέθοδος ἐφηρμοσμένη εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ Π. Γάνδου, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολᾶ, τηλεγραφετοῦ Ἀ' τάξεως, Β' Ἐκδοσις. Τυπ. Δημ. Καρακατσάνη, Ἀθῆναι 1863.

4. Ἡμερομηνίες θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολᾶ, ὅπως καὶ τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολᾶ, δὲν βρίσκονται στὸ παλαιὸ μητρώο τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, οὔτε εἶναι θαμμένοι στὸ σωζόμενο στὸ Ἀ' Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν οἰκογενειακὸ τάφο ποὺ ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τους Γεώργιο στὰ 1890.

Ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Βελεφάντη,
Νέα Δίρη, τυπωμένο ἀπὸ τὸν Α. Γκαρπολά

4. Παράλληλη τῆς μέτριας καὶ χωρὶς καμιά λάμψη ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά, πού μένει σὲ μᾶς σὰν ἕνας σχολαστικὸς ἐπίγονος ἑνὸς ἡδη σχολαστικοῦ γονέως, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ δευτέρου ἀδελφοῦ του Μιλτιάδη. Γεννιέται πιθανότατα στὴ Βιέννη ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ τὴν κήρυξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ παίρνει κλασικὴ μόρφωση κοντὰ στὸν πατέρα του. Διδάσκεται ἐπὶ πλέον γαλλικὰ καὶ γερμανικὰ. Κατεβαίνει μὲ τὴν οἰκογένεια στὴν Ἀθήνα, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ συναντοῦμε τ' ὄνομά του σὲ ἔντυπο τοῦ 1846. Ὡς τυπογράφος στὴν Ἀθήνα ἐργάζεται κατὰ τὰ ἔτη 1846-1850 καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ διακοπὴ πάλι κατὰ τὴν περίοδο 1853-1856. Μετὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ τὸ ὄνομά του δὲν ἐμφανίζεται πιά στὸν τίτλο βιβλίων, ὥστε φαίνεται ὅτι ἐγκατέλειψε τὴν τυπογραφία. Ζεῖ πολλὰ χρόνια ἀκόμη καὶ πεθαίνει στὴν Ἀθήνα περὶ τὸ 1890.

Ὁ Μιλτιάδης Γκαρπολάς, ἐντούτοις, διαφέρει ἀπὸ τὸν πρεσβύτερο ἀδελφὸ του. Χωρὶς νὰ ὑπερέχει σὲ μόρφωση, ἔχει περισσότερὴ φαντασία καὶ μακρυνότερες βλέψεις ἀπ' ἐκεῖνον. Τὸ πρῶτο του δημοσίευμα, μετάφραση ἑνὸς διηγήματος μὲ τίτλο «Ἡ Περιστερά... πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων»¹ εἶναι ἀσήμαντο, ἀλλὰ δείχνει συγγραφικὲς προτιμήσεις. Περισσότερο ἀξιοπρόσεκτο φαίνεται ἕνα ἄλλο βιβλίο, ἔργο λαϊκῆς καταναλώσεως, ἕνας ὁδηγὸς τῆς ἐρωτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν συγχρόνων του, πού ἐκδίδει στὰ 1849 μὲ τὸν τίτλο «Τὸ Ἀληθὲς Μαντεῖον τῶν Συζύγων καὶ τῶν Ἐραστῶν, ἦτοι ὁ Μυστικὸς αὐτῶν Σύμβουλος, ἀποκρινόμενος ἀκριβῶς εἰς ὅλας τὰς ἐρωτήσεις των, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων καὶ φυσιολόγων...»². Τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ὕστερα ἀπὸ λίγο δημοσιεύεται τὸ δεύτερο μέρος, γεγονός πού πιθανολογεῖ τὴν ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία πού εἶχε τὸ πρῶτο.

Ἡ τόλμη θὰ ὀδηγήσει τὸ Μιλτιάδη Γκαρπολά σὲ μιὰ περιπέτεια πού ὅπως ἀναφέρθηκε συνέβαλε ὄχι λίγο στὴν οἰκονομικὴ πτώση τῆς οἰκογένειας, ἀλλ' ἡ ὁποία εἶναι αὐτὴ πού τοῦ δίδει μιὰ τιμητικὴ θέση στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας. Διαβλέποντας στὴ Θεσσαλονίκη, πόλη στερούμενη δικοῦ της τυπογραφείου ἴσως δὲ καὶ βιβλιοπωλείου μετὰ τὸν

1. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.α., 4349: Ἡ Περιστερά, Ἡθικὸν Διήγημα, ἐκδίδεται τὸ τρίτον ὑπὸ Μιλτ. Κ. Γκαρπολά, πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, Ἀθήναι Ἀλ. Γκαρπολάς, 1846.

2. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: Τὸ Ἀληθὲς Μαντεῖον τῶν συζύγων καὶ τῶν ἐραστῶν, ἦτοι ὁ Μυστικὸς αὐτῶν Σύμβουλος, ἀποκρινόμενος ἀκριβῶς εἰς ὅλας τὰς ἐρωτήσεις των. Συμφώνως καὶ πρὸς τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων καὶ φυσιολόγων Πυθαγόρου, Ὄβιδίου, Πόρτα, Ἀγρίππα, Καλλιόστρου, Βυφφῶνος, Γαλ. Σπουρτσέιμ, Βρουσσάλ κλπ. Διηρημένον εἰς Μέρη Δύο. Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. Δαπάνη Μιλτ. Κ. Γκαρπολά..., Ἀθήναι. Τύποις Ἀλεξ. Κ. Γκαρπολά, 1849.

θάνατο τοῦ Θεοδώρου Χοϊδᾶ, μιὰ παρθένο και προσοδοφόρο ἀγορά, ἀποφασίζει νὰ ἐγκατασταθεῖ στή μακεδονική πρωτεύουσα και νὰ ἐπεκτείνει ἐκεῖ τις οἰκογενειακές ἐργασίες¹. Ὁ Κυριάκος Δαρζηλοβίτης πού τὴν ἴδια ἐποχή ἔρχεται ἐπίσης και ἐγκαθίσταται στή Θεσσαλονίκη, φαίνεται νὰ συμβάλλει στήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου².

Πράγματι τὸ ἔτος 1850 εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ ἀποκτᾶ χάρι στὸ Μιλτιάδη Γκαρπολά τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς. Ἡ πόλη ἔχει ὄλες τις προϋποθέσεις γιὰ τὴν εὐδοκίμηση τῆς ἐπιχειρήσεως: πολυάριθμη ἐλληνική κοινότητα πού ἀρχίζει νὰ κινεῖται ἐμπορικὰ και νὰ ζητεῖ νὰ μορφωθεῖ, ἀρκετὰ σχολεῖα, δραστήριους κοινοτικούς, θρησκευτικούς και ἐκπαιδευτικούς ἡγέτες. Τὸ τυπογραφεῖο ἀρχίζει εὐδοίωνα τὴ λειτουργία του και μέσα σὲ λίγους μῆνες ἐκδίδει τουλάχιστον ἑπτὰ βιβλία³.

Ἄν ἡ ἐπιχείρηση συναντᾶ προσκόμματα και ἀποτυχάνει τοῦτο ὀφείλεται σὲ ἄλλους λόγους, ὄχι οικονομικούς, τοὺς ὁποίους ὁ Μιλτιάδης Γκαρπολάς δὲν εἶχε τὴν πρόνοια νὰ διαβλέψει. Οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς πιθανὸν νὰ μὴ βλέπουν εὐνοϊκὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ νεοφερμένου Ἑλληνα. Δυσκολίες ἴσως νὰ τοῦ προκαλεῖ, ἐσκεμμένα, και ὁ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατὰ πάσαν πιθανότητα συνεργάτης του Κυριάκος Δαρζηλοβίτης. Ἔτσι, πρὶν ἀκόμα συμπληρωθεῖ χρόνος ἐκποιεῖ τις ἐγκαταστάσεις, μὲ σημαντικὴ—ὅπως φαίνεται—ζημία, στὸν Κυριάκο Δαρζηλοβίτη⁴ και ἐπιστρέφει στήν Ἀθήνα, ὁ-

1. Ἄγνωστο εἶναι πότε ἀκριβῶς ἰδρύθηκε τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ βιβλιοπωλεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Πιθανότατα πρῶτος πού ἀσχολήθηκε συστηματικὰ μὲ τὴν ἐμπορία ἐλληνικῶν βιβλίων ὑπῆρξε ὁ ἐγκατεστημένος ἐδῶ ἀπὸ τις ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἔννατου αἰῶνα Θεόδωρος Χοϊδᾶς, ἀπὸ τὴν Κεφαληνία, ὁ ὁποῖος στὰ 1846 φροντίζει γιὰ τὴν ἐκτύπωση στὴν Ἀθήνα—ὅπου φαίνεται ὅτι εἶχε μετοικήσει ἐν τῷ μεταξὺ—σχολικοῦ ἐγχειριδίου πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων Θεσσαλονίκης. Βλ. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.ἀ., ἀριθ. 4471.

2. Εἶναι γνωστὲς οἱ σχέσεις τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη μὲ τὴν οἰκογένεια Γκαρπολά ἀπὸ τὸ 1846 στήν Ἀθήνα, καθὼς και ὅτι ἦταν ἤδη ἐγκατεστημένος στή Θεσσαλονίκη τὸ ἔτος 1850· τὸ τελευταῖο ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ὅτι στις 26 Αὐγούστου 1850, ἐμφανιζόμενος ἀνακριβῶς σὰν Ἑλληνας ὑπῆκοος, θέτει τὴν ὑπογραφή του σὲ ἀναφορὰ Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς πόλης πρὸς τὸν Π. Δεληγιάννη, Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν ὁποία ζητεῖται ἡ διατήρηση τοῦ Μιχ. Σούτσου ὡς προξένου Θεσσαλονίκης.

3. Χ. Παπαστάθης, Τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ Τυπογραφεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 8(1968) 241-243.

4. Ὁ Χ. Παπαστάθης, ἔ.ἀ., σ. 245, παρατήρησε ὀρθὰ ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ τυπογραφείου τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη εἶναι ὅμοια μ' ἐκεῖνα τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά. Ἄξιοπρόσεκτο εἶναι ἀκόμα ὅτι τὸ διακριτικὸ κόσμημα, πού ὑπάρχει συχνὰ στὸ πρῶτο φύλλο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη ἐπαναλαμβάνεται ἀργότερα στὰ ἐντυπα τοῦ τρίτου τυπογραφείου τῆς Θεσσαλονίκης, πού ἰδρύει ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1867 ὁ Νικόλαος Βαγλαμαλῆς (1843-1893). Βλ. π.χ. τὸ εἰκονιζόμενον ἀπὸ τὸν Χ. Παπαστάθης, ἔ.ἀ., σ. 244. Γεωγραφία, Στοιχ. Μαθήματα τοῦ Ι. Κοκκῶνη, Θεσσαλονίκη, Τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου, 1855, και τὸν Κανονισμόν τῆς ἐν Θεσσαλονίκη Φιλοπώχου

που θα ζήσει μέχρι το θάνατό του. Το τυπογραφείο, υπό νέα διεύθυνση και την έπωνυμία του Κυριάκου Δαρζηλοβίτη ὀθωμανοῦ ὑπηκόου αὐτοῦ, συνεχίζει νὰ λειτουργεῖ τουλάχιστον μέχρι τὸ ἔτος 1862, ἂν ὄχι καὶ μέχρι τὸ 1863-64¹.

5. Στὸ σημεῖο αὐτὸ παρεμβάλλεται χρονικὰ ἡ μόνη λογία γυναίκα τῆς οἰκογένειας Γκαρπολά. Ἡ κόρη τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δυναστείας Ἑλένη γεννιέται στὴ Βιέννη καὶ παίρνει ιδιαίτερα ἐπιμελημένη μόρφωση γιὰ Ἑλληνίδα τῆς ἐποχῆς. Ἀκολουθεῖ τὶς τύχες τῆς οἰκογένειας στὴν Ἀθήνα, ὅπου ὄχι πρὸ τοῦ 1858 δημοσιεύει μετάφραση ἑνὸς ἀπὸ τὰ πολυδιαβασμένα ρομαντικὰ ἔργα τοῦ δέκατου ἔννατου αἰῶνος, τῆς Ἑλοίζας καὶ τοῦ Ἀβελάρδου τοῦ Λαμαρτίνου². Ἔτσι μὲ τὴν ἐργασία τῆς αὐτῆ δικαιούται περισσότερο ἀπὸ τ' ἀδέλφια τῆς μιὰ μικρὴ θέση στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς γραμματολογίας.

*Ἀδελφότητα, Θεσσαλονίκη, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου «Ἡ Μακεδονία», Ν. Βαγλαμαλῆ καὶ Συν. 1874. Τοῦτο πιθανολογεῖ δευτέρα μεταβίβαση τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπὸ τὸν Κ. Δαρζηλοβίτη στὸν Ν. Βαγλαμαλῆ.

1. Στὶς ἐκδόσεις τοῦ τυπογραφείου τοῦ Κ. Δαρζηλοβίτη ποὺ παραθέτει ὁ Χ. Παπαστάθης, ἔ.ἀ., σ. 245, πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ μνημονεύμενα ἀπὸ τὸν Ντίνο Χριστιανόπουλο, Ἑλληνικὲς Ἐκδόσεις στὴν Θεσσαλονίκη ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1850-1912), στὸ περιοδικὸ «Διαγώνιος» 6(1980), ἀριθμοὶ 13 καὶ 15: (α) *Abbecedario ad uso. delle scuole di Toscana Salonico...*, Darziloviti 1854, καὶ (β) *Διάλογοι Γαλλοελληνικοί*. Ἐν οἷς προσετέθησαν Τύποι Συναλλαγματικῶν καὶ Ἐπιστολῶν. Πρὸς δὲ καὶ Ἱταλοελληνικῶν. Ἐκδοθέντες διὰ δαπανῶν Κ. Δαρζηλοβίτου. Ἐγκρίσει τῆς Ἀρμοδίας Ἀρχῆς Θεσσαλονίκης. Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. Ὀδὸς Σουλτανιέ. Ἐπιμελεῖα Σπ. Αὐλώνιτου. 1854, σελ. 96, σχῆμα 80. Βλέπε ἀκόμη Γκίνη - Μέξα, ἔ.ἀ., ἀριθ. 8972: Ἀντίδοτον Ὀρθόδοξον εἰς τὸν Θεοκάπηλον Ἰησουητισμόν, ἧτοι ἀπάντησις εἰς τὴν ἐν τῷ 612 ἀριθ. τοῦ Ἀνατολικοῦ Ταχυδρόμου καταχωρηθεῖσαν ἀνώνυμον διατριβὴν. Ὑπὸ (Νικοδήμου Μητροπολίτου Βοδενῶν). Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1862. Τὸ ἔντυπο αὐτὸ, δίχως μνεῖα ἐκδότη καὶ τυπογραφείου, πρέπει νὰ εἶναι προῖον τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη, ποὺ πιθανότατα θέλησε νὰ ἀποκρύψει τὴν προέλευσίν του, φοβούμενος τὴν ἀντίδραση τῶν ἰσχυρῶν τότε στὴ Θεσσαλονικὴ παραγόντων τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ δεσμὸ τοῦ τυπογράφου μὲ τὴν περιφέρεια Ἐδέσσης, ἀπὸ τὸ χωριὸ Δαρζήλοβο τῆς ὁποίας κατάγεται. Ὁ Δαρζηλοβίτης ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖ ἑλληνικὸ βιβλιοπωλεῖο στὴ Θεσσαλονικὴ τουλάχιστον μέχρι τὸ 1864, χρόνο ποὺ παύει νὰ πρακτορεῖ πιά ἐδῶ τὸ περιοδικὸ «Πανδώρα». Τὴν ἴδια ἐποχὴ διαμορφώνει βαθμιαῖα βουλγαρικὴ ἔθνικὴ συνείδηση. Καὶ σὲ μεγάλη ὄμως ἡλικία, ἀκόμα καὶ μετὰ τὸ 1880, παραμένει ὄχι ἀπλὸς πιστὸς στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀλλὰ διακρίνεται σὰν παράγοντας τῆς ἑλληνορθόδοξου κοινότητος Θεσσαλονίκης, θέτοντας τὴν ὑπογραφή του σὲ συγχαρητήριο ἐπιστολῆ ποὺ στέλλουν οἱ Θεσσαλονικεῖς πρὸχοντες στίς 29 Ἰανουαρίου 1880 πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ', γιὰ τὴ στάση ποὺ τήρησε στὸ τότε ἀνακύψαν ζήτημα τῶν πατριαρχικῶν προνομίων· βλ. Ν. Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνικὴ, Θεσσαλονικὴ 1933, σ. 188.

2. Γκίνη - Μέξα, ἔ.ἀ., ἀριθ. 7857.

6. Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς και τὰ δύο μεγαλύτερα παιδιά του καλύπτουν σχεδόν μὲ τὴ δράση τους τὴν ὀθωνικὴ περίοδο τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς ἱστορίας. Προτελευταῖος ἀπὸ τ' ἀδελφία του, μικρότερος κατὰ εἴκοσι χρόνια περίπου ἀπὸ τὸν πρῶτο, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς ἀνήκει, τόσο χρονικὰ ὅσο και οὐσιαστικά, σὲ μιὰ νεώτερη γενιά, ποὺ διαφέρει και παρουσιάζεται ὡριμότερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάποιες ἀντιφάσεις και δισταγμοὺς στὶς ἐπιλογές της.

Γεννιέται πιθανότατα στὴ Βιέννη λίγα χρόνια πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς οἰκογένειας στὴν Ἀθήνα. Ἐδῶ κάνει συστηματικὲς γυμνασιακὲς σπουδὲς και μέσα στὴν ἀρχόμενη οἰκονομικὴ καθίζηση τῶν μεγαλυτέρων ἀδελφῶν του σχηματίζει μιὰ προσωπικότητα, ὅπου ὁ ρεαλισμὸς ἀλλὰ και μιὰ ὑποβόσκουσα ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας θὰ βάλουν κυρίαρχη τὴ σφραγίδα τους. Σὲ νεαρότατη ἡλικία, μόλις στὰ 1853, ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς τυπογράφος¹. Ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐκδότη-τυπογράφου στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα μέχρι τὸ ἔτος 1857², ὅποτε ἡ ἐπικείμενη διάλυση τῆς οἰκογενειακῆς ἐπιχειρήσεως τὸν ἀναγκάζει νὰ στραφεῖ πρὸς νέες κατευθύνσεις. Περιπλανᾶται γιὰ ἕνα διάστημα στὴν Εὐρώπη, ὅπου κυρίως ἡ παραμονὴ του στὴ Γαλλία και ἡ γνωριμία του μὲ τοὺς ἀντιπολιτευόμενους τὸν Ναπολέοντα Γ' φιλελεύθερους και ριζοσπαστικοὺς κύκλους θὰ ὀλοκληρώσουν τὴ δημοκρατικὴ ἰδεολογία του, ὥσπου, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ ἀδελφοῦ του Μιλτιάδη, ἔρχεται περὶ τὸ 1862 στὴ Θεσσαλονίκη. Νέος και μορφωμένος ὅσο ἐλάχιστοι Θεσσαλονικεῖς, κάνει λίγο ἀργότερα ἕναν ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχημένο γάμο μὲ τὴν κόρη τοῦ πλουσιοτάτου Μακεδόνα μεγαλεμπόρου Δημητρίου Μπαλταδώρου Οἰκονόμου, ποὺ τὸν εἰσάγει στὴ μικρὴ ἐλληνικὴ μεγαλοαστικὴ τάξη τῆς πόλης³.

1. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.ἀ., ἀριθ. 6489.

2. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἔ.ἀ., ἀριθ. 7251.

3. Πρώτη μνεία τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά ὡς κατοίκου Θεσσαλονίκης γίνεται σὲ σωζόμενη στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἴδιο Ὑπουργεῖο, ποὺ συνέταξαν στὶς 8 Ἰανουαρίου 1863 Ἑλληνες ὑπῆκοοι τῆς πόλης, ζητώντας τὴ διατήρηση τοῦ Ἀθανασίου Ματάλα, ὡς διευθυντεύοντος γραμματέως τοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης. Σχετικὰ μὲ τὸ γάμο του μὲ τὴν Ἐριφίλη Δημ. Οἰκονόμου Μπαλταδώρου βλ. Κ. Ποιμενίδη, Ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερὶς τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἡμερολόγιο τῆς Μ. Τσιώμου», Θεσσαλονίκη 1919, σ. 18. Ἀπὸ τὸ γάμο αὐτό, σύμφωνα μὲ τὰ παλαιὰ μητρώα τῶν Δήμων Ἀθηναίων και Θεσσαλονίκης, γεννήθηκαν κατὰ σειρά, ὁ Κωνσταντῖνος (1867), ὁ Ἀλέξανδρος (1870), ὁ Ἰωάννης (1873), ὁ Νικόλαος (1877), ὁ Δημήτριος (1886) και ὁ Γεώργιος (1890). Μερικὲς ἀπὸ τίς ἡμερομηνίες αὐτὲς πρέπει ἴσως νὰ μετακινηθοῦν λίγα χρόνια πῖο πίσω. Ἡ ἐμφάνιση π.χ. τοῦ Νικολάου Σοφ. Γκαρπολά κατὰ τὸ 1892 ὡς διευθυντῆ τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» ἀποκλείει τὴ γέννησή του στὰ 1877.

Ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς, παρά τὸ γεγονός ὅτι μεγάλωσε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν ὁποία μένει πάντοτε συνδεδεμένος, ἀφοῦ θὰ ἐπιστρέψει στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του καὶ θὰ πεθάνει σ' αὐτήν, ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του, Ἑλληνα τοῦ ἐξωτερικοῦ, μιὰ σπάνια γιὰ Ἑλληνες ἐγκατεστημένους στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ αὐτῆ ἰδιότητα, ἢ ὁποία διευκολύνει ἰδιαίτερα τὴ δημόσια δράση ποῦ πρόκειται ν' ἀπαπτύξει στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐχει γενικότερη θεώρηση τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, ὄχι ἀπὸ τὴ σενή σκοπιὰ τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἀλλὰ μὲ τὸ μάτι κι αὐτὸς τοῦ Ἑλληνα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Θεωρεῖ κέντρο τοῦ ἑλληνισμοῦ ὄχι τὴν Ἀθήνα ἀλλὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου στέλνει χαρακτηριστικὰ τὰ μεγαλύτερα παιδιά του γιὰ ἀνώτερες οἰκονομικὲς σπουδές. Δὲν κατέχεται ἀπὸ μεγαλοϊδεατικὲς βλέψεις οὔτε ὄνειρεύεται τὴν διὰ τοῦ πολέμου ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδούλων στοὺς Τούρκους ἑλληνικῶν ἱστορικῶν χωρῶν, ἀλλ' ἀντίθετα συνειδητὰ πιστεύει στὴν ἀνάγκη τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεως Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, ἴσως —τὸ πολὺ— μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μπορέσουν ἔτσι οἱ Ἑλληνες, ἀπερίσπαστοι, νὰ ἐνισχύσουν τὴ θέση τους μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ὥσπου γίνουν τόσο ἰσχυροὶ καὶ τὴν κατακτήσουν ἐκ τῶν ἔνδον, ὅπως περίπου οἱ πρόγονοὶ τους ἐξελλήνισαν τὴν ἀνατολικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία δεκαπέντε αἰῶνες πρωύτερα¹.

Ἡ ὑποστηρίξις καὶ ἡ προίκα ποῦ ἔλαβε ἀπὸ τὸν πεθερό του ἐπέτρεψαν στὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά νὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ αὐτῆ τῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας ἀνυψώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ παράγοντος. Πράγματι, ὕστερα ἀπὸ τὴ συνηθισμένη διαδικασίαν τῶν ὀθωμανικῶν ἀντιθαλάμων καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βαλῆ τῆς Θεσσαλονίκης Σερ-

¹ Ἡ Ἐριφίλη Σοφ. Γκαρπολά πέθανε στὴν Ἀθήνα τὸ Μάρτιο 1919· βλ. σχετικὴ ἀγγελία στὸ φύλλο τῆς 25ης Μαρτίου 1919 τῆς «Ἐφημερίδος τῶν Βαλκανίων» τοῦ Ν. Καστρινοῦ.

1. Τὶς ιδέες αὐτὲς κατ' ἐπανάληψη ἐκθέτουν οἱ στήλες τῆς ἐφημερίδας τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά. Βλ. π.χ. ἄρθρο μὲ τίτλο «Ὀθωμανοὶ καὶ Ἑλληνες», δημοσιευόμενον σὲ συνέχειες ἀπὸ τὶς 10.2.1888 καὶ ἐφεξῆς, ποῦ ἀναδημοσιεύεται τὸν Ἰούλιο 1903. Ἡ ἀποψη αὐτῆ ἀρχίζει νὰ διαδίδεται κυρίως —ὄχι χωρὶς ἀντιδράσεις— στὸν ἀστικὸ πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εὑρεση ἀπὸ τὸ συγγραφεὴ σὲ μικρὴ βιβλιοθήκη ἄγνωστο Θεσσαλονικέως, σχηματισμένη τὴν ἐποχὴ αὐτῆ, τῶν ἀκολούθων δύο βιβλίων ποῦ ὑποστηρίζουν ἀπροκάλυπτα τὴν ὀφελιμότητα γιὰ τοὺς Ἑλληνες τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεώς τους μὲ τοὺς Τούρκους: Ἰακώβου Πιτσιπιου, Ἡ Ἀνατολὴ ἢ αἱ Ἀναμορφώσεις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Ἀθῆναι 1860, καὶ Ἀνω νύμου, Εὐθύφρων ἢ Αὐτοσχέδιοι Στοχασμοὶ περὶ τοῦ Γνησίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Συμφιλίσεως τῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, Κωνσταντινούπολις 1869. Τὴν ἀποψη αὐτῆ θὰ ὑποστηρίξει ἀργότερα καὶ ὁ Λάμπρος Κορομηλάς, πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος· Βλ. Β. Λαοῦρδα, Τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης 1903-1908, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 19-21.

φῆτ Πασᾶ¹, ἐπιτυχάνει τελικὰ τὴν ἀνοιξη τοῦ 1875 νὰ τοῦ χορηγηθεῖ ἡ ἄδεια κυκλοφορίας ἔφημερίδας, τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ποῦ ὀποκτᾶ ἡ Θεσσαλονίκη². Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς, μὲ τὸν τίτλο «Ἐρμῆς», τυπῶνεται στὶς 15 Μαΐου 1975, μέσα σ' ἓνα κλίμα γενικῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ, μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τοῦ ὁποίου ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης καὶ μετέπειτα κλεινὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ Γ' καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες τραπεζῖτες Ζωγράφος καὶ Ζαρίφης παρέχουν στὸ Σοφοκλῆ Γκαρπολά τὴν ἠθικὴ καὶ ὕλική συμπαράστασή τους. Τὴν ἔθνικὴ ἀποστολὴ τῆς, στὰ κατ' ἐξοχὴν κρίσιμα γιὰ τὴ Μακεδονία χρόνια ποῦ ἀκολουθοῦν, ἡ ἔφημερίδα, μὲ τὴν ὀξεία πολεμικὴ ποῦ ἀσκεῖ ἀρχικὰ κατὰ τῶν ἐξαρχικῶν σχισματικῶν καὶ ἀργότερα κατὰ τῶν ἐνόπλων βουλγαρικῶν ὀμάδων, τὴν φέρνει σὲ πέρας μὲ ἀξιοπρέπεια³.

Ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ (1875) καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια, ἀσκεῖ τὸ σκληρὸ καὶ ἀχάριστο ὕλικὰ ἐπάγγελμα τοῦ δημοσιογράφου, ἐκδότῃ ἐπαρχιακῆς μειονοτικῆς ἔφημερίδας, σ' ἓνα κράτος γνωστὸ γιὰ τὴν ἀπολυταρχικὴ του διοίκηση, τὴ διαφθορὰ τῆς ὑπαλληλίας του σὲ ὅλα τὰ κλιμάκια καὶ τὴν ἐχθρότητα μὲ τὴν ὁποία διάκειται ἔναντι τῶν ἔθνικῶν μει-

1. Κ. Ποιμενίδη, ἑ.ἀ., σ. 20, Β. Γ. Αἰδολῆ, Αἱ παρεκτροπαὶ τοῦ Τύπου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27. Ἀνακριβῶς ὁ Κ. Τσιτσελίκης, Ὁ Κοινωνικὸς Βίος ἐν Μακεδονίᾳ, ἄρθρο στὸ λῆμμα «Μακεδονία» τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας», σ. 502, καὶ ὁ Χ. Παπαστάθης, ἑ.ἀ., σ. 242, ἀναφέρουν ὡς ἐκδότες τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ἔφημερίδας τῆς Θεσσαλονίκης τοὺς Κουτούβαλη καὶ Βαγλαμαλῆ ὁ πρῶτος, ἢ τὸ Μιλτιάδη Γκαρπολά ὁ δεῦτερος.

2. Πρῶτὴ ἔφημερίδα ποῦ ἐκδίδεται στὴ Θεσσαλονίκη εἶναι στὰ 1865 ἡ ἰσπανοβραϊκὴ «El Luna» τοῦ Γουδᾶ Νεχαμά. Τὴν ἀκολουθεῖ στὰ 1868 ἡ «El Selanik», ἔφημερίδα τρίγλωσση, συντεταγμένη στὴν ἰσπανοβραϊκὴ, τὴν τουρκικὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴ. Βλ. Ἰσάκ Καμπελῆ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ «Λεύκωμα τῆς Βορείου Ἑλλάδος» τῆς Γεωργίας Νενέ, Ἀθήναι 1934, σ. 75. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι πρῶτὴ ἑλληνικὴ ἔφημερίδα ποῦ κυκλοφόρησε στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπῆρξε στὰ 1850 ὁ «Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου». Προηγήθηκε μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἡ Σμύρνη στὰ 1831 μὲ τὸν «Φίλον τῶν Νέων», κι ἀκολουθοῦν τὰ Χανιά στὰ 1867 μὲ τὴν «Κρήτη», ἡ Φιλιππούπολις στὰ 1880 μὲ τὴν «Φιλιππούπολιν», τὸ Ἡράκλειο στὰ 1880 μὲ τὴν «Ἐβδομάδα» καὶ ἡ Τραπεζοῦντα μὲ τὸν «Ἀστέρα τοῦ Πόντου»: βλ. Χρ. Σολομωνίδη, Ἡ δημοσιογραφία στὴν Σμύρνη, Ἀθήναι 1959, σ. 10, καὶ Κ. Μάγερ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου, Ἀθήναι 1958, τ. Α', σ. 285.

3. Πάντως οἱ σχέσεις τῆς ἔφημερίδας μὲ τὴ βουλγαρικὴ παροικία Θεσσαλονίκης, ἰδίως τὸ μέρος τῆς ἐκεῖνο ποῦ δὲν προσχώρησε στὴν ἐξαρχία, ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀριστεις μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ 1883· βλ. δημοσίευμα στὸ φύλλο τῆς 26ης Ἰουνίου 1883, ὅπου ἀπευθύνονται συγχαρητήρια στὴ διεύθυνση τῆς βουλγαρικῆς σχολῆς Θεσσαλονίκης ἐπ' ἐδκαιρίᾳ τῆς ἑορτῆς λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους, στὴν ὁποία παρευρίσκεται καὶ πλῆθος Ἑλλήνων.

ονοτήτων του. Ἡ μικρὴ κυκλοφορία τῆς ἔφημερίδας καὶ τὰ προσκόμματα ποὺ τῆς θέτουν οἱ ἀρχές κάνουν τὴν ἐπιχείρηση νὰ ἔχει παθητικό. Στὴ δουλειὰ αὐτὴ θὰ χαθεῖ τελικὰ μιὰ δευτέρη ἀξιόλογη περιουσία.

Μὲ τὶς δημοκρατικὲς ιδέες, τοὺς δεσμοὺς καὶ τὴν περιουσία ποὺ ἔχει, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς θέτει τὴν ἔφημερίδα του κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς κυκλοφορίας της στὴν ὑπηρεσία τῆς μερίδας ἐκείνης τῶν νεωτεριστῶν Ἑλλήνων εὐπόρων ἀστῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἰσάγοντας στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς πόλης ἕνα ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα διακυβερνήσεως, ἀνάλογο μ' ὅ,τι ἴσχυσε στὶς περισσότερες ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ὕστερα ἀπὸ τὴ θέσπιση τῶν Γενικῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, κράτησε ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της τὰ κοινοτικὰ πράγματα τῶν Ἑλλήνων μέχρι τὸ 1883. Ἀνῆκοντας στὴν προοδευτικότερη πτέρυγα τῆς παράταξης αὐτῆς, ἀπροκάλυπτα φίλος τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας¹ καὶ συνήθως ὑποστηρικτῆς τῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικοῦπη², διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν ἄλ-

1. Τὶς συμπάθειες τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά πρὸς τὴ Γαλλία ἀποδίδει καθαρὰ ἄρθρο του στὸ φύλλο τῆς 26ης Ἀπριλίου 1889, ὅπου μεταξὺ ἄλλων σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἑλλάς δέον νὰ συμβαδίζῃ πάντοτε μὲ τὰς ἀποφάσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ δὴ τῆς Γαλλίας... τὸ ἀθηναϊκὸν ἀνακτοβούλιον, ἀκολουθοῦν τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας... πράττει οὐ μόνον... ἀλλὰ καὶ ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τῆς εὐγνωμοσύνης ἣν σύμπας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τρέφει πρὸς τὸ γαλλικὸν ἔθνος». Ἐξἄλλου, δύσκολα ἀποκρύπτεται ἡ ἀντιπάθειά του πρὸς τὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ρωσίας· π.χ. στὸ φύλλο τῆς 7ης Ἰουνίου 1889 ἐπ' εὐκαιρία τῶν γάμων τῆς βασιλόπαιδος τῆς Ἑλλάδος Ἀλεξάνδρας μὲ τὸ μεγάλο δούκα Παῦλο, χλευάζονται οἱ ἐλπίδες ποὺ τρέφουν οἱ Ἕλληνες γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεώς τους στὴ ρωσικὴ κυβέρνησι.

2. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὸν μετριοπαθῆ φιλελευθερισμὸ τῶν Γενικῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν καὶ τοῦ Χαρ. Τρικοῦπη (τὸν ὁποῖο ὅμως ἐγκαταλείπει ὁ «Φάρος» στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1885 καὶ τοῦ 1895), φανερῶνεται κάποτε ριζοσπαστικὴ—ἀκόμα καὶ μὲ κάποιες σοσιαλίζουσες ἀποχωρήσεις—ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τρόπο ὥστε νὰ μὴ ἐκτίθεται σὲ κινδύνους ἢ ἔφημερίδα. Ἐτσι ὁ «Φάρος» πανηγυρίζει γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν δημοκρατικῶν στὶς ἐκλογὲς τῆς γαλλικῆς ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ 1892, ἢ ἄλλου ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰταλοῦ πρῶτουπουργοῦ Κρίσιπ. Ἐπίσης ὁ τρόπος ποὺ παρουσιάζει ἐπεισόδια στὴ Βουδαπέστη, κατὰ τὴν ἐργατικὴ πρωτομαγιά τοῦ 1892, εἶναι ἐλεγκτικὸς γιὰ τὶς αὐστριακὲς ἀρχές. Ὁ «Φάρος», ἐξἄλλου, βλέπει στὶς ἑλληνικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1885 μὲ συμπάθεια τὶς ὑποψηφιότητες τοῦ Γ. Φιλάρτου καὶ τοῦ Θ. Χοῖδᾶ, κι ἀκόμα τὸν ἴδιο χρόνο διαφημίζει τὴν ἐκδιδόμενη στὸ Παρίσι Ἐπιθεώρηση Κοινωνιστικῶν ἰδεῶν, ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἄρθρο τοῦ Κ. Μάρξ. Τέλος, ἡ ἔφημερίδα χαιρετίζει σταθερὰ τὸν ἑορτασμὸ κάθε ἐργατικῆς πρωτομαγιάς καὶ μὲ συμπάθεια ἀναφέρεται σὲ ἐργατικὲς ἀπεργίες στὰ διάφορα εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ ἀποδοκιμάζει τὸν τρόπο καταστολῆς τους. Ποτὲ ὅμως ὁ «Φάρος» δὲν θὰ φθάσει νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἐπιβολὴ στὴν Ἑλλάδα τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας, ἐνῶ ἐπαινεῖ ἐπανειλημμένως (π.χ. στὶς 2.11.1889 καὶ στὶς 8.11.1903) τὸν Γεώργιο Α' ὡς συνταγματικὸ καὶ δημοκρατικότερο βασιλεῖα καὶ ἐλέγχει τοὺς Ἕλληνες πολιτικούς—πλὴν τοῦ Τρικοῦπη καὶ ἀργότερα τοῦ Θεοτόκη—ὡς ἀνικάνους.

λο Ἑλληνα τυπογράφο τῆς πόλης, τὸ Νικόλαο Βαγλαμαλή¹, ὁ ὁποῖος συνδέεται μὲ τὶς παλαιῆς ντόπιες —κατὰ ἓνα μέρος ξεπεσμένες πιά οἰκονομικά — οἰκογένειες, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ὁποίων, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν παλαιῶν ἐснаφίων, κυβέρνησαν τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα μέχρι περίπου τὸ 1870. Ἔτσι οἱ ἄριστες σχέσεις τοῦ Σ. Γκαρπολά μὲ τὸ κυβερνῶν κόμμα ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ θεωρεῖται γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ ἐπιχείρησή του τὸ πιὸ καθιερωμένο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς πόλης, στὸ ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα καὶ διάφορα βιβλία, τυπώνονται καὶ οἱ ἐπίσημοι κανονισμοὶ τῶν κοινοτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων τῶν Ἑλλήνων².

Ὅταν στὰ 1882-83 δξύνονται ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες τῆς Θεσσαλονίκης οἱ συγκρούσεις μεταξὺ τῆς κυβερνώσης παρατάξεως τῶν πλουσίων ἐμπόρων καὶ μιᾶς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς τάξης, ποὺ ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1884 παίρνει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της τὴν κοινότητα, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς παραμένει ἀρχικὰ πιστὸς στοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν εἶχαν ὑποστηρίξει³.

1. Παράλληλα μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Σοφ. Γκαρπολά λειτουργεῖ γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἰδρύθηκε στὰ 1867 ἀπὸ τὸν Νικ. Βαγλαμαλή, στὸ ὁποῖο μαίινουν ἀργότερα καὶ ἄλλοι συνεταῖροι. Τὴν ὑπάρξη στὴ Θεσσαλονίκη δύο ἑλληνικῶν τυπογραφείων καὶ ἐνὸς ἑλληνικοῦ βιβλιοπωλείου πιστοποιεῖ τὸν Ἰανουάριο 1880 ἔγγραφη διαμαρτυρία τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ὑπογραφόμενη ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Καλλίνικο, ἐπ' εὐκαιρία ἐκθέσεως τοῦ ἐδῶ προξένου τῆς Ρουμανίας, ἀμφισβητοῦσης τὴν ὑπαρξη ἑλληνικῆς κοινότητος στὴ Θεσσαλονίκη· βλ. Ν. Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε ἑλληνική, Θεσσαλονίκη 1934, σ. 174.

2. Ἔτσι τυπώνονται στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Σ. Γκαρπολά μεταξὺ ἄλλων ὁ ἐτήσιος ἀπολογισμὸς τοῦ Φιλεκαπαιδευτικοῦ Συλλόγου, καθὼς καὶ φυλλάδιο μὲ λόγους κατὰ τὰ ἔγκαινα τοῦ Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης στὰ 1876, οἱ κανονισμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Λέσχης Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Σωματείου (Ταμείου Ἀλληλοβοηθείας) Σιδηροδρομικῶν Ὑπαλλήλων «Φίλεργος Ἀδελφότης» στὰ 1879· ἐπίσης ὁ Κανονισμὸς τῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος στὰ 1880 καὶ πάλι στὰ 1888· βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, ἔ.ἀ., ἀριθ. 48, 49, 52, 53, 57 καὶ 80.

3. Βλ. π.χ. ἐπίθεση τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, στὸ φύλλο τῆς 23ης Ἰουλίου 1883 κατὰ τῶν ἀντιτιθεμένων στὸ συντηρητικὸν μητροπολίτη Καλλίνικο. Ἐπίσης, τὴν παραμονὴ τῆς συγκλήσεως τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς Κοινότητος τῆς 14ης Ἰουλίου 1885, ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» μαζί μὲ σχόλιο ἐπαινετικὸ γιὰ τὸ νέο μητροπολίτη Γρηγόριο Καλλίδη, συμπαθοῦντα τὶς ἀπόψεις τῶν δημοκρατικῶν, δημοσιεύει προκήρυξη μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος διαμαρτυρομένων γιὰ «τὰ ἀπὸ τινος χρόνου κακῶς κείμενα» στὰ πράγματα τῆς κοινότητος καὶ ἐνδιαφερομένων γιὰ «τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τοῦ λαοῦ», στὴν ὁποία ὑποστηρίζονται γνωστὲς ἀντιδραστικὲς θέσεις. Στις 17 Ἰουλίου 1885 πάλι ἡ ἐφημερίδα, σχολιάζοντας τὰ διαδραματισθέντα κατὰ τὶς ἐκλογὲς τῆς 14ης Ἰουλίου 1885, ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῶν δημοκρατικῶν Κοῖδη. Ἀκόμα καὶ στις 26 Μαρτίου 1886 ὁ Σ. Γκαρπολάς δημοσιεύει κυκλοφοροῦσα στὴν πόλη διάδοχη ὅτι «οἱ περὶ τὴν μητρόπολιν, οἵτινες περιήγαγον τὴν ἀτυχή κοινότητα ἡμῶν εἰς ἡν παρέστη θέσιν», συντάξαν καὶ διένειμαν στὸ λαὸ ἐν ὄψει τῶν ἐπικείμενων ἐκλογῶν τὸ κατὰ τὴν συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο κομμάτων προβλεπόμενο κοινὸ ψηφοδέλτιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀ-

Ὁ κρυμμένος ὅμως μέχρι τώρα ριζοσπαστισμός του τὸν φέρνει σιγὰ σιγὰ κοντὰ στοὺς νέους κυβερνητῆτες, καὶ γιὰ ἓνα διάστημα προσπαθεῖ νὰ παίξει ἓναν ὑπερκομματικὸ καὶ συμφιλιωτικὸ ρόλο. Πάντως, ὅσο ὁ Σ. Γκαρπολᾶς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εὐπορος, οἱ δεσμοὶ του μὲ τὸ παλιὸ περιβάλλον του θὰ μένουν στενοί¹. Ἀλλάζει στρατόπεδο καὶ ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν κυβερνώσα δημοκρατικὴ παράταξη ὅταν ἀρχίζει ἡ οἰκονομικὴ του πτώση, ἰδίως ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1887, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία παραδίδει τὴ διευθύνη συντάξεως τῆς ἑφημερίδας στὸν Σπυρίδωνα Τζανότη². Στὰ δύο χρόνια ποὺ ὁ μαχητικότερος αὐτὸς δημοσιογράφος ἀρθρογραφεῖ στὸ φύλλο τοῦ Γκαρπολᾶ, ἡ ἑφημερίδα παίρνει γιὰ πρώτη φορὰ ἀνεπιφύλακτα δημοκρατικὴ θέση. Ὑποστηρίζει τὴν πολιτικὴ τοῦ προοδευτικοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου Καλλιῆ καὶ ἐπιτίθεται μὲ βιαιότητα κατὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ προσωπικὰ κατὰ τῶν ἡγετῶν τῆς³, σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε τὸ γραφεῖο λογο-

πέκλεισαν πολλοὺς ποὺ ἐδικαιοῦντο νὰ εἶναι ὑποψήφιοι, ἐνῶ περιέλαβαν σ' αὐτὸ φίλους τους, ποὺ δὲν εἶχαν τὰ νόμιμα προσόντα.

1. Τὴν καλὴ οἰκονομικὴ κατάσταση τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολᾶ καὶ τὶς συνεχιζόμενες στενὲς σχέσεις του μέχρι τὸ 1886 μὲ τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ κεφάλαιο τῆς Θεσσαλονίκης μαρτυρεῖ καὶ ἡ διὰ δαπανῶν του ἐκτύπωση καὶ διανομὴ σωζόμενου στὴ δημοτικὴ βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης φυλλαδίου μὲ ἐπικήδειους λόγους γιὰ τὴν Πουλχερία Πρασσάκη, γόνο πλουσιοτάτης οἰκογένειας τῆς πόλης καὶ μεγάλη εὐεργέτιδα τῶν κοινωφελῶν καταστημάτων τῆς κοινότητος.

2. Ὁ Σπύρος Τζανότης πρέπει νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὡς ὁ πρῶτος Ἕλληνας πολιτικὸς ἀρθρογράφος τῆς Θεσσαλονίκης. Γεννιέται στὴ Ζάκυνθο καὶ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1876 μὲ ποίημά του στὸ «Ποιητικὸ Ἀνθὼνα» τοῦ Ἰωάννη Τσακασιάνου, ὅπου συνεργάζεται μέχρι τὸ 1878. Στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου (ἀριθ. καταλόγου 6302) σώζεται ποιητικὴ συλλογὴ του τριάντα σελίδων, τῆς ὁποίας λείπουν τὸ πρῶτο καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο. Στὰ κείμενά του διακρίνονται καθαρὰ ρομαντικὲς ἐπιδράσεις, πιὸ πολὺ ὅμως εἶναι διαποτισμένος ἀπὸ ριζοσπαστικὲς ἰδέες, ποὺ ἔρχονται κυρίως τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰταλία. Τὴν ἀνάληψη ἀπ' αὐτὸν τῆς συντάξεως τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» τὸν Ὀκτώβριο 1887, πιθανὸν μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ γεννημένου στὴ Σμύρνη, ἀλλὰ Ζακύνθου στὴν καταγωγὴ Μαρίνου Κουτούβαλη, μᾶς πληροφορεῖ δημοσίευμα τῆς 18ης Ἰουνίου 1888. Οὐσιαστικὰ παύει νὰ γράφει στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1889. Τὸν Ἰούνιο 1889 μεταβαίνει γιὰ σύντομο διάστημα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἴσως δίνει μιὰ τελευταία μάχη γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Γρηγορίου Καλλιῆ ὡς μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Ἀναχωρῶντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ, σύμφωνα μὲ εἶδηση τῆς 11ης Ὀκτωβρίου 1889, ἐγκαθίσταται στὴ Σμύρνη, ὅπου ὅμως δὲν φαίνεται νὰ δημοσιογραφεῖ σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς ἐκεῖ ἐκδιδόμενες ἑλληνικὲς ἑφημερίδες.

3. Βλ. συνεχεῖς καὶ δεξύτερες ἐπιθέσεις τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» στὰ φύλλα 1.7.1887, 18.5.1888 καὶ 20.7.1888, στὸ τελευταῖο τῶν ὁποίων δημοσιεύεται ἐπιστολὴ ἀνανώστη ἐλέγχουσα τὴν ἀντιπολίτευση ὡς «τὸ παλιὸ ἀριστοκρατικὸ κόμμα ποὺ προσπαθεῖ νὰ παραμερίσει τὶς κοινοτικὲς ἀρχὲς ποὺ ἐξελέγησαν ἀπὸ τὸν λαόν». Ὅμοια, στὸ φύλλο τῆς 24ης Αὐγούστου 1888 παρατίθεται ἔγγραφο τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς ὀρθοδόξου

κρισίας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Θεσσαλονίκης ἐκδίδει διαταγή πὸ ἀπαγορεύει προσωρινὰ τὴν ἀναγραφή στὸν τύπο κάθε εἰδήσεως και σχολίου σχετικῶς μὲ τὸ κοινοτικὸ ζήτημα¹. Ἡ βαθιὰ ὅμως ἐμπλοκή αὐτὴ στὶς κοινοτικὲς διαμάχες δημιουργεῖ ἐχθρότητες, περιορίζει τὴν κυκλοφορία τῆς ἔφημερίδας πὸ ἀναγνώστες τῆς εἶναι κυρίως εὐποροὶ ἀστοί, και τελικὰ ἐπιδεινώνει τὴν οἰκονομικὴ κρίση τῆς ἐπιχειρήσεως. Στὰ 1889 ἔχομε τὴν ἔκδοση τοῦ τελευταίου βιβλίου ἐκ τῆς τυπογραφίας Σοφ. Γκαρπολά². Ἀπ' ἐδῶ και πέρα τὸ τυπογραφεῖο συνεχίζει νὰ λειτουργεῖ μόνον ὡς πιεστήριο τῆς ἔφημερίδας, ἐγκατεστημένο μέχρι τὸ Μάιο 1892 σὲ κατάστημα τῆς ὁδοῦ Φραγκομαχαλᾶ ἀριθ. 102. Ἐπανελημμένες δημοσιεύσεις στὴν ἔφημερίδα ἀπὸ τὸ Μάιο 1892 προδίδουν τὴ μεγάλη οἰκονομικὴ στενότητά τῆς, γνωρίζοντας στοὺς ἀναγνώστες ὅτι τὰ γραφεῖα και τὸ τυπογραφεῖο τῆς μεταφέρθηκαν «προσωρινῶς» στὴν ὁδὸ Ἁγίου Νικολάου ἀριθ. 20, ὅπου και ἡ κατοικία τοῦ ἐκδότη. Αὐτὴ ἡ κατάσταση διαρκεῖ πάνω ἀπὸ δύο χρόνια, ὡς τὴ στιγμή πὸ οἱ πιστωτὲς τῆς ἔφημερίδας παίρνουν στὰ χέρια τους τὴ διαχείρισή τῆς και διακόπτουν τὴν ἔκδοσή τῆς τὸ Σεπτέμβριο 1894³.

Ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς κατορθώνει νὰ ἔλθει σὲ κάποιο συμβιβασμὸ μὲ τοὺς δανειστὲς του και ἐπανεκδίδει τὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» στὶς 25 Φεβρουαρίου 1895. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1889 εἶχε ἀντιληφθεῖ τὸν κίνδυνο τῆς ἀπειλούμενης οἰκονομικῆς καταστροφῆς ἀπὸ τὴν ἐμπλοκή του στοὺς κομματικοὺς ἀγῶνες και προσπάθησε νὰ ἀνακρούσει πρῦμῃ. Ἦδη τὸ καλοκαίρι τοῦ ἔτους ἐκείνου λύεται ἡ σύμβαση τοῦ Σπ. Τζανότη και ὁ ἄτυχος μητροπολίτης Γρηγόριος ἐγκαταλείπεται, μὲ μιὰν ἔνοχη σιωπή, στὴν τύχη του. Ἀπὸ τὶς στήλες τῆς ἔφημερίδας ἀπ' ἐδῶ και πέρα ἐλαχιστοποιοῦνται οἱ κομματικὲς διαμάχες μέσα στὴν κοινότητα και ἀποφεύγεται ἡθελημένα κάθε πολιτικὸς χρωματισμὸς του. Καθὼς ὅμως ἀπὸ τὸν

ἑλληνικῆς κοινότητος Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο στὸ ὁποῖο κατηγοροῦνται οἱ «ἄρχοντες» ὅτι προκάλεσαν ἐπέμβαση τῶν Τούρκων στὰ ἐσωτερικὰ τῆς κοινότητος γιὰ κομματικὰ ὀφέλη.

1. Βλ. ἐπίσημη δημοσίευση στὸ φύλλο τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1888 τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας».

2. Πρόκειται γιὰ τὴν ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη τυπογραφικὰ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Μαρίνου Κουτούβαλη, Λυρικά Ποιήσεις, Παλμοὶ και Κύματα. Βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, Λογοτεχνικὰ βιβλία και περιοδικὰ πὸ τυπώθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη (1850-1950), Θεσσαλονίκη 1980, ποίηση ἀριθ. 7. Μικρὰ κείμενα, πεζὰ και ἔμμετρα, τοῦ Μαρίνου Κουτούβαλη δημοσιεύονται κατὰ καιροὺς και στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας».

3. Βλ. κύριο ἄρθρο τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1895 στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» καθὼς και Ἰωάννη Μπήτου, Ἡ ἐξέλιξις τῆς δημοσιογραφίας εἰς τὴν Μακεδονίαν, στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ Ν. Σφενδόνη, 1925, σ. 73, ὅπου ἀναφέρονται ὡς διαχειριστὲς τῆς ἔφημερίδας οἱ Μ. Κουτούβαλης και Γρ. Βαγλαμαλῆς.

Ίούνιο 1889 με την επέμβαση του πατριαρχείου έχει επέλθει μεταξύ των αντιμαχομένων μερίδων κάποιος συμβιβασμός και τὸ μέχρι τώρα κόμμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως μετέχει ἐκ νέου στὴ διοίκηση τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων, ἡ ὄψιμη μεταστροφή τῆς ἐφημερίδας, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐπιδειχθέντα φανατισμὸ δὲν φέρνει τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα.

Πάντως, εἴτε γιατί τὸ πάθημα ἔγινε μάθημα, εἴτε γιατί πράγματι ἀποχρωματίσθηκαν πολιτικά οἱ συγκρούσεις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ τὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά ἀπὸ τὸ 1890 καὶ ὕστερα οἱ διαμάχες αὐτές, ποὺ συνεχίζονται ἄλλοτε ὀξύτερες καὶ ἄλλοτε σὲ χαμηλότερο τόνο μέχρι τὸ 1903, ὀφείλονται ἀποκλειστικά σὲ συγκρούσεις φιλοδοξίων καὶ ἀτομικῶν συμφερόντων τῶν ἡγετῶν τῆς κοινότητος. Ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τῆς περιόδου 1887-1888 θὰ τοῦ μείνει μόνον ἡ συνήθεια τῶν προσωπικῶν ὀξυτάτων ἐπιθέσεων ἐναντίον ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε ἰσχυροὺς Θεσσαλονικεῖς, ποὺ τελικὰ δὲν ἔβλαψαν παρὰ τὸν ἴδιο τὸ συντάκτη του¹.

Πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὸ 1900, κυκλοφόρησαν σὲ βάρος κυρίως τῶν γιῶν τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά διαφορὲς φήμες ὅτι στὴν κριτικὴ τους ἐναντίον ὀρισμένων παραγόντων τῆς κοινότητος δὲν ἦταν ἀνιδιοτελεῖς καὶ ὅτι κάποτε χρηματίζονται γιὰ νὰ μὴ δημοσιεύσουν τὶς πληροφορίες τους. Φυσικὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐλεγχθεῖ σήμερα τὸ ὑποστατὸ τῆς κατηγορίας.

Ἡ ἐφημερίδα κυκλοφορεῖ ἀρχικὰ τετρασέλιδη σὲ σχῆμα τέταρτο μεγάλο δυὸ φορὲς τὴν ἐβδομάδα, μετὰ τὸν ἐπεξηγηματικὸ ὑπότιτλο «ἐφημερὶς ἐμπορικὴ καὶ τῶν εἰδήσεων». Ἡ τιμὴ τοῦ φύλλου τῆς, ποὺ εἶναι ἀρχικὰ σαράντα παράδες, γίνεται στὰ 1900 τριάντα παράδες. Μετὰ τὸ 1904 μετατρέπεται σὲ τρισεβδομαδιαία καὶ ἀργότερα σὲ καθημερινή, ἐνῶ ἡ τιμὴ τῆς μειώνεται σὲ εἴκοσι παράδες καὶ ὁ ὑπότιτλός τῆς ἀλλάζει σὲ «ἐφημερὶς οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ». Κατορθώνει νὰ βρῆσκει ἀρκετὰ ἐνημερωμένη εἰδησιογραφικὰ τόσο στὸ διεθνὲς τομέα, ὅσο καὶ στὰ ἐσωτερικὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ εἰδήσεις τῆς δεύτερης κατηγορίας λογοκρίνονται² καὶ συχνὰ βρίσκει κανεὶς στὶς σελίδες τῆς ἐφημερίδας διάφορα τεχνάσματα γιὰ νὰ μπορέσει ὁ δημοσιογράφος νὰ μεταδώσει στὰ ἀναγνώστες του αὐτὸ ποὺ θέλει. Ὑπάρχει ἀκόμα σὲ κάθε φύλλο ξεχωριστὴ στήλη μετὰ τίς ἐξ Ἑλλάδος εἰδήσεις, συνήθως ἰδιαίτερα ἐκτεταμένη. Κυρίως ὅμως ἡ ἐφημερίδα ἀποτελεῖ μοναδικὴ καὶ πολυτιμότερη πηγὴ

1. Βλ. π.χ. ἄρθρο στὸ φύλλο τῆς 27ης Ἰουλίου 1891, ἐπιγραφόμενο «Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος καὶ Παραसυναγωγή», ὅπου περιέχεται ἔντονη κριτικὴ τῆς πολιτείας τοῦ προύχοντος Γρηγορίου Γράβαρη.

2. Βλ. π.χ. κύριο ἄρθρο στὸ φύλλο τῆς 24ης Αὐγούστου 1891 μετὰ τίτλο ἢ Ληστεία, ποὺ ἔχει λογοκριθεῖ καὶ ἔχει ἀφεθεῖ κενὸς χώρος στὴ θέση τοῦ περικοπέντος κειμένου.

ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντλήσει πάμπολλες εἰδήσεις σχετικὰ μὲ τὴ δράση τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῶν μακεδονικῶν πόλεων στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς ἐμφανίζεται διακείμε-

Ὁ ΔΙΑΝΟΜΕΥΣ ΤΟΥ «ΦΑΡΟΥ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ»

Ἐπὶ τῷ νεῷ ἔτει

1900

Σὰν τὸ πουλί ποῦ εἶδῶ κι' ἐκεῖ μαζεύει τὰ κλαδιά του,
Καὶ μὲ αὐτὰ δλόχαρα τεργιάζει τὴ φωνά του.
Καὶ τὸ συνδράμουν, ὁ Θεὸς κι' ἄνθρωποι ἀκόμα,
Καὶ τοῦ χαρίζουν καὶ ζωὴ καὶ τὴ λαλιὰ στὸ στόμα.

Ἔτσι κι' ὁ «Φάρος» ὁ προχθὸς μὲ ὅλη τὴν καρδιά του
Μαζεύει ἀνθοῦς μὲ μυραδιαῖς καὶ χτίζει τὴ φωνά του,
Καὶ σπέρνει σ' ὅλων ταῖς καρδιάς περίφανα λουλούδια
Καὶ τραγουδᾷ ἀθάνατα οὐράνια τραγοῦδια,

Ἔτσι διαβῆκαν εἴκοσι καὶ τέσσαρα εὐτυχισμένα χρόνια,
Ποῦ ἔζησε τραγουδιστὰ μὲ μιὰ χρυσὴ ἐλπίδα,
Καὶ τώρα ποῦ τὸν δέρνουνε χειμῶνας καὶ τὰ χιόνια,
Ζητεῖ ζεστὰ παρηγοριά, ἀθάνατη ἀχτίδα.

Κι' ἐγὼ ὁ μικρὸς διανομεὺς τοῦ «Φάρου» ὁ κατ' ἐμὸν,
Ἐλπίζω μιὰ σταλαγματιὰ δροσιὰ εἰς τὰ δεινὰ μου.
Καὶ ψάλλω τὴν καλὴ χρονιά μὲ ἄνην στολισμένον
Μὲ χίλιας δυὸ θείαις εὐχαῖς σ' ὅλα τ' ἀφεντικά μου.

Ἐν Θεσσαλονικῇ τῇ 1 Ἰανουαρίου 1900.

Μὲ ἓνα μονόφυλλο ὅπως αὐτό, ὁ διανομέας τοῦ «Φάρου» συνέλεγε στὴν ἀρχὴ κάθε χρόνου τὸ συνηθισμένο φιλοδώρημα ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς τῆς ἐφημερίδας νος συμπαθῶς πρὸς τὴν τουρκικὴ ἐξουσία, οἱ ἀρχές βρίσκουν ἀφορμὲς καὶ δύο τουλάχιστον φορές προβαίνουν σὲ κλείσιμο τῆς ἐφημερίδας. Ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐρμῆς» ἡ ἐφημερίδα κυκλοφορεῖ ἕξ χρόνια. Στὰ 1881 μετονομάζεται σὲ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» καὶ ἐπιβιώνει μὲ τὴ νέα αὐτὴ ὀνομασία μέχρι τὸ 1897¹. Στὰ 1887 ἀποκτᾷ σχῆμα δεῦτερο μικρό. Ὑποχρεῶνε-

1. Δυστυχῶς πουθενὰ δὲν σώζεται μιὰ πλήρης σειρὰ φύλλων τῆς ἐφημερίδας τῶν Γκαρπολάδων, γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ διάφορες πληροφορίες, συχνὰ ἀντιφατικὲς, σχετικὰ

ται να κλείσει κατά τον έλληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, επανεκδίδεται στα 1898 με τὸ νέο τίτλο «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» ἀλλὰ πάλι κλείνει στα 1906, πιθανὸν ἐξαιτίας τῆς ἔντονης κριτικῆς τῆς κατὰ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν νὰ ἀντεπεξέλθουν στοὺς ἐνόπλους Βουλγάρους, πὸν λυμαίνονται τὴ μακεδονικὴ ὑπαιθρο. Ἔτσι, με ἀναγκαστικὲς διακοπές, ὀλοένα ἐπιδεινούμενη οἰκονομικὴ στενότητα ἀλλὰ καὶ ἀξιοθαύμαστη ἀντοχή, ἡ ἐφημερίδα συνεχίζει τὴν ἐκδοσὴ τῆς, με τοὺς διαδοχικοὺς προαναφερθέντες τίτλους, μέχρι τὸ 1912, λίγους μῆνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἰδρυτῆ τῆς στὶς 31 Δεκεμβρίου 1911 στὴν Ἀθήνα, ὅπου βρισκόταν ἐγκατεστημένος ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς, ἀφ' ὅτου ἐγκατέλειψε τὴ Θεσσαλονίκη πέντε χρόνια νωρίτερα¹.

7. Τὴ διεύθυνση τῆς ἐφημερίδας κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς ἐκδόσεώς τῆς ἔχουν δύο ἀπὸ τὰ παιδιά τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Νικόλαος, πὸν δὲν συνόδευσαν τὴν ὑπόλοιπη πατρικὴ οἰκογένεια κατὰ τὴν κάθοδό τῆς στὴν Ἀθήνα.

Ἄπ' αὐτοὺς ὁ μεγαλύτερος, ὁ Ἀλέκος Σ. Γκαρπολάς, γεννημένος περὶ τὸ 1870 στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἔχοντας σπουδάσει στὴν Ἐμπορικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, περιορίζεται στὸ ρόλο τοῦ ὑποδιευθυντῆ καὶ οἰκονομικοῦ διαχειριστῆ τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης»². Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ δύο ἀδελφία, λόγω καὶ τῶν ἀθλίων οἰκονομικῶν τους, δὲν τὰ πῆγαν καλά μεταξὺ τους, γιατί στὸ τέλος τοῦ 1910, γιὰ ἓνα μικρὸ διάστημα πὸν εἶχε διακοπεῖ προσωρινὰ ἡ ἐκδοση τῆς οἰκογενειακῆς ἐφημερίδας τῶν Γκαρπολάδων, ὁ Ἀλέκος ἐκδίδει μόνος ἄλλη ἐφημερίδα, τὸ ἐφήμερο «Ἔθνος»³. Ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, ἀλλὰ στα 1919 κατεβαίνει καὶ ἐγκαθίσταται στὴν Ἀθήνα, ὅπου πεθαίνει στα 1942.

με τὴ συνέχεια, τοὺς τίτλους καὶ τὸν ἀκριβὴ χρόνο διακοπῆς τῆς ἐκδόσεώς τῆς. Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπάρχει σειρὰ με τὸμους τῶν ἐτῶν 1875-1894· ἐπίσης στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη βρίσκονται τρεῖς τόμοι με φύλλα τῶν περιόδων 16.2.1891-4.3.1895 καὶ 1.1-31.12.1903. Τὰ παρατιθέμενα στὸ κείμενο στοιχεῖα σχετικὰ με τὶς μεταβολές τοῦ τίτλου τῆς ἐφημερίδας προέρχονται ἀπὸ αὐτοψία τῶν ἀνωτέρω τῶμων καθὼς καὶ μεμονωμένων φύλλων τῶν ἐτῶν 1900, 1901 καὶ 1908.

1. Κατὰ τὴν κηδεῖα τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά πὸν γίνεται με μεγάλη ἐπισιμότητα τοῦ ἀπονέμονται καὶ δημόσιες τιμές, καθὼς εἶχε τιμηθεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Πολιτεία με τὸν ἀργυρὸ σταυρὸ τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτῆρος. Ὁ τάφος του σώζεται ἀκόμα στὸ Α' Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν, ὅπου ἐπίσης βρίσκεται καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἀλέκου Σ. Γκαρπολά.

2. Αὐτοψία φύλλου τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1908.

3. «Ἔθνος», Ἐθνικὴ Ἐφημερὶς ἐκδιδομένη τρεῖς τῆς ἐβδομάδος ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλέκου Γκαρπολά· βλ. σχετικὲς ὁμοιες ἀγγελίες στα τεύχη τῆς 10ης καὶ τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1910 τῆς ἐκδιδόμενης στὴ Θεσσαλονικὴ Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως τοῦ Θ. Κ. Ἡρακλεῖδη, σ. 255 καὶ 280.

Τυπικά ἀλλὰ και οὐσιαστικά τὸν «Φάρο τῆς Θεσσαλονίκης» ἀπὸ τὸ 1906 διευθύνει ὁ μικρότερος ἀδελφός, ὁ Νικόλαος Σ. Γκαρπολάς¹. Αὐτὸς δίνει τὴν κατεύθυνση γιὰ τὴν πολιτικὴ γραμμὴ πού θὰ πάρει ἡ ἐφημερίδα στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἐκδόσεώς της, αὐτὸς, μὲ τὶς γενικὲς ἀντιπάθειες πού θὰ συγκεντρώσει στὸ πρόσωπό του, θὰ εἶναι και ὁ ἱπαίτιος γιὰ τὸ ὀριστικὸ κλείσιμό της στὰ 1912.

Νεαρότατος ἀκόμη παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ διευθυντῆς τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1892 μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ ἐπομένου ἔτους². Ἐξαφανίζεται γιὰ λίγο ἀπὸ τὸ προσκήνιο γιὰ νὰ ἐμφανισθεῖ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1894 συνδιευθυντῆς τῆς ἐφημερίδας, κοντὰ στὸν πατέρα του. Χωρὶς τὶς γνώσεις, τὴν περιουσία και τὸ παλαιὸ κύρος τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ «Ἐρμῆ» και πολιτικὰ συντηρητικότερός του, ἀκολουθεῖ τὴ μετριοπαθῆ, φιλοτουρκικὴ πολιτικὴ ἐκείνου, ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν ἐπιβίωση, πράγμα ὅμως πού δὲν σώζει τὴν ἐφημερίδα ἀπὸ τὸ κλείσιμο τοῦ 1897. Πατέρας και γιὸς τὴν ἐπανεκδίδουν λίγο ἀργότερα. Ἀπὸ τὸ 1903 ὅμως δὲν ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν μόνο τὶς γνωστὲς δυσκολίες ἀλλὰ και ἕναν ἐπικίνδυνο ἀνταγωνιστῆ, μιὰ νέα ἐλληνικὴ ἐφημερίδα. Εἶναι ἡ «Ἀλήθεια» τοῦ Σ. Μουρατόρι, πού ἄφθαρτη και δυναμικὴ, στηριζόμενη στοὺς ἱκανοὺς συνεργάτες της Γ. Κούσκουρα και Γ. Μπῆτο, καθὼς και στὸ γεγονός ὅτι πουλιέται σὲ μικρότερη τιμὴ ἀπὸ τὸ «Φάρο τῆς Θεσσαλονίκης», σύντομα προηγεῖται σὲ κυκλοφορία³. Οἱ δύο ἐφημερίδες ἐκδίδονται ταυτόχρονα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος και ἐκμεταλλεζόμενες τὴν ἀντιπάθεια τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐργάζονται ἱκανοποιητικὰ ὑπερασπίζοντας τὶς ἐλληνικὲς θέσεις.

Μὲ τὴν ἐπαναφορὰ στὰ 1908 ἀπὸ τοὺς νεοτούρκους τοῦ ὀθωμανικοῦ Συντάγματος τοῦ 1876 πού καταργεῖ τὴν προληπτικὴ λογοκρισία ἐπὶ τοῦ τύπου, ὁ Νίκος και ὁ Ἀλέκος Γκαρπολάς, μόνοι μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ

1. Ἰωάννου Μπῆτου, Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, στὸ «Λεύκωμα Βορείου Ἑλλάδος» τῆς Γ. Νένε, Ἀθῆναι 1934, σ. 35.

2. Αὐτοψία φύλλων τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1892 και τῆς 26ης Μαΐου 1893.

3. Ἡ τιμὴ τῆς «Ἀλήθειας» ὀρίσθηκε ἀρχικὰ εἰκοσι παράδες. Ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» δὲν μπόρεσε νὰ τὴν ἀκολουθήσει παρὰ ἀρκετὰ ἀργότερα. Πιὸ ἀργὰ στὰ 1909, ἡ «Ἀλήθεια» θὰ μειώσει τὴν τιμὴ της ἀκόμη περισσότερο, στοὺς δέκα παράδες. Ἐξάλλου, γιὰ τὴν κυκλοφορία τῶν ἐλληνικῶν ἐφημερίδων τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μοναδικὴ πληροφορία πού ἔχομε εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς «Ἀλήθειας», στίς 3.8.1909, ὅτι τυπώνεται σὲ τέσσαρες χιλιάδες φύλλα. Στὰ 1903 ἀμφίβολο εἶναι ἂν ἡ κυκλοφορία τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης», πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν διατίθεται πρὸς πώληση ἐλεύθερα σὲ μεμονωμένα φύλλα ἀλλὰ ἀποστέλλεται μόνον στοὺς ἐγγεγραμμένους συνδρομητῆς του μὲ διανομὴ ἢ μὲ τὸ ταχυδρομεῖο, θὰ ξεπερνοῦσε τὶς λίγες ἑκατοντάδες.

πατέρα τους, με κυρίους συνεργάτες τὸν Γεώργιο Χατζηκυριακοῦ καὶ τὸ νεαρὸ Βασίλειο Μεσολογγίτη¹, βλέπουν νὰ ἀνοίγουν στὴν ἐφημερίδα τους ἄγνωστα μέχρι τώρα γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία περιθώρια γιὰ πολιτικὴ δράση. Ὁ «Φᾶρος τῆς Θεσσαλονίκης», ὅπως καὶ ἡ «Νέα Ἀλήθεια» τοῦ Ι. Κούσκουρα, πού διαδέχεται τὴν «Ἀλήθεια» τοῦ Σ. Μουρατόρι, χαιρετίζουν μὲ ἐνθουσιασμό τὴν ἐπανάσταση τῶν νεοτούρκων. Ἀλλά, ἐνῶ στὸ φύλλο τοῦ Κούσκουρα καὶ στὴν πρωτοεμφανιζόμενη στὰ 1911 «Μακεδονία» τοῦ Κ. Βελλίδη, πού κυρίως ἐκφράζουν τώρα τὶς πολιτικὲς ἐπιλογές τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας, τὸν ἀρχικὸ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τοὺς νεοτούρκους διαδέχεται ἔντονος σκεπτικισμός, ἡ ἐφημερίδα τῶν Γκαρπολάδων ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει πιστὴ στὸ Κομιτάτο. Στὸ μαχητικὸ ἐθνικιστικὸ συναγερμὸ πού ἐμψυχώνει τώρα τοὺς Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας, ιδιαίτερα συσπειρωμένους γύρω ἀπὸ τὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωθυπουργίας στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο², ἀντιτάσσει μιὰ ὑπερεθνικὴ ἰδεολογία, πού σὲ ἓνα γῶρο παθιασμένων ἐθνικῶν συγκρούσεων, ὅπως ἡ Μακεδονία τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, δὲν μπορεῖ νὰ πείσει σχεδὸν κανένα. Ἐντούτοις, παρὰ τὰ διαβήματα τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου, παρὰ τὴ διαφωνία τῶν κυρίων συνεργατῶν του, πρῶτα τοῦ Γ. Χατζηκυριακοῦ καὶ ἀργότερα τοῦ Β. Μεσολογγίτη, πού ἀποχωροῦν διαδοχικὰ δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, ὁ Νί-

1. Βλ. Βασίλη Μεσολογγίτη, Σκλαβιά καὶ Ἀγῶνες, Θεσσαλονίκη 1938, σ. 93-98. Ἀντίθετα ὁ Γεώργιος Χατζηκυριακοῦ ἀποσιωπεῖ πλήρως τὰ τῆς συνεργασίας του μὲ τοὺς Γκαρπολάδες· βλ. ἄρθρο του στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ Ν. Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη 1928, σ. 40, Πῶς καὶ διατί ἐξορίσθην ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων, ὅπου ἀναφέροντας τὰ τῆς ἐξορίας του ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη τὸν Ὀκτώβριο 1910 ἀποφεύγει νὰ κάνει οἰαδήποτε μνεία ὅτι ὑπῆρξε ἀρχισυντάκτης τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης».

2. Ἐχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, δηλ. τὸ ἐδῶ παράρτημα τοῦ ἰδρυμένου ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Σουλιώτη Συνταγματικοῦ Συνδέσμου, ἀρνεῖται νὰ παρακολουθήσει τὴν κατ' ἀρχὴν φιλικὴ πρὸς τὶς ἀπαγγελίες τῶν νεοτούρκων γραμμὴ πού τηρεῖ τὸ κεντρικὸ γραφεῖο τοῦ συνδέσμου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλά, σὲ ἄρμονία, μετὰ τὸ 1910, μὲ τὸ ἐδῶ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο, υἱοθετεῖ μιὰ μεγαλοϊδεατικὴ πολιτικὴ, πού δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πού θὰ ἀκολουθήσει στὰ ἐπόμενα χρόνια τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Βλ. Κ. Μοσκόφ, Θεσσαλονίκη. Τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης, Β' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 131, καὶ Δ. Κιτσίκη, Συγκριτικὴ Ἱστορία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας στὸν 20ῦ αἰῶνα, Ἀθήνα 1978, σ. 94. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὅλοι ὅσοι διαφωνοῦν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ τὸν Ν. Γκαρπολά, τόσο οἱ παλιοὶ συνεργάτες του Γ. Χατζηκυριακοῦ καὶ Β. Μεσολογγίτης, ὅσο καὶ οἱ κύριοι ἡγέτες τοῦ Συνταγματικοῦ Συνδέσμου Θεσσαλονίκης, πατέρας καὶ γιὸς Ζάννας καὶ Κ. Ἀγγελάκης, θὰ διακριθοῦν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912 ὡς τὰ σημαντικότερα στελέχη τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων στὴ Θεσσαλονίκη.

κος Γκαρπολάς ἐπιμένει νὰ ὑποστηρίξει καὶ νὰ ἐκθειάζει τοὺς νεοτούρκους ἀπηχώντας τὶς ἀπόψεις μιᾶς ἐλάχιστης μερίδας Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἔχουν ὡς ἡγέτη τοὺς τὸ δικηγόρο Κωνστ. Καμμώνα¹. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἡ στάση αὐτὴ τῆς ἐφημερίδας δὲν τὴν κάνει συμπαθὴ σ' αὐτοὺς ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ φυσικοὶ σύμμαχοί της, δηλαδὴ στοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ στὴν πλειοψηφία τοὺς ὑποστηρίζουν τὸ Κομιτάτο, κάνει τὴν ὅλη ὑπόθεση ὑποπτη². Καθὼς ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» εἶναι καταχρεωμένος, καὶ τουλάχιστον δύο φορὲς ἀπὸ τὸ 1909 καὶ ὕστερα εἶχε διακόψει γιὰ οικονομικοὺς λόγους τὴν ἔκδοσή του, ἡ κατηγορία ποὺ ἐκτοξεύεται ἐναντίον του στὶς ἀρχὲς τοῦ 1912 ἀπὸ τὸ παράρτημα στὴ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνταγματικοῦ Συνδέσμου, ὅτι ἐπανεκδόθηκε μὲ χρήματα τοῦ Κομιτάτου, φαίνεται πειστικὴ³. Τὴ δυσπραγία ποὺ προέρχε-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 546/1.6.1912 ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονίκη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν (Ἀρχεῖο Ὑπ. Ἐξωτερικῶν, 1912 853, Νῆσοι Αἰγαίου Πελάγους). Ὁ Κωνσταντῖνος Καμμώνας (1853-1935), ἀπὸ τὸ Σκαμνέλιο Ζαγορίων, εἶναι διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ δικηγόρος στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ 1886 μέχρι τὸ 1931. Ἀπὸ νωρὶς ἀναμειγνύεται στὶς κοινοτικὲς διαμάχες τῶν Ἑλλήνων τῆς πόλης καὶ στὰ 1888, λόγω τῆς πολεμικῆς του κατὰ τὸν τότε κυβερνῶντων τὴν κοινότητα, δέχεται ὀξύτερες ἐπιθέσεις ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας». Ἀπὸ τὸ 1893-4 μέχρι τὸ 1912 μετέχει σχεδὸν χωρὶς διακοπὴ στὴ δημογεροντία τῆς κοινότητας. Μετὰ τὸ 1912 καὶ μέχρι τὸ 1928 ἐξακολουθεῖ νὰ πολιτεύεται σὺν ἀνεξάρτητος, ἀλλὰ ἡ ἀντιβενιζελικὴ τοποθέτησή του ἀποκαλύπτεται τόσο ἀπὸ τὴν κάθοδό του σὺν ὑποψηφίου βουλευτῆ στὶς ἐκλογὲς τοῦ Δεκεμβρίου 1915, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀπέσχαν τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων καὶ οἱ κατὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαρτίου τοῦ ἴδιου ἔτους συμπράξαντες μὲ τοὺς γουναρικοὺς σοσιαλιστὲς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ μὴ κάθοδό του σὺν ὑποψηφίου βουλευτῆ (μοναδικὴ ἀποχή του σ' ὅλη τὴν περίοδο 1915-1926) στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1923, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀπέσχαν οἱ βασιλόφρονες. Ὁ Κ. Καμμώνας στὰ 1926-1928 θὰ εἶναι πρόεδρος τοῦ πρώτου ἐκλεγμένου δημοτικοῦ συμβουλίου τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Ὁ Νίκος Γκαρπολάς θὰ κατηγορηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης ὡς συστηματικὸς ἀντισημίτης· βλ. φύλλο τῆς 12ης Μαΐου 1909 τῆς «Ἀλήθειας», ὅπου ἀναδημοσιεύονται ἀποσπάσματα ἄρθρων μὲ τέτοιες κατηγορίες, τῶν τοπικῶν ἐβραϊκῶν ἐφημερίδων «Progrès de Salonique» καὶ «Journal de Salonique». Ἀντίθετα ὁ πατέρας του Σοφοκλῆς Γκαρπολάς εἶχε προσπαθήσει γιὰ μεγάλο διάστημα νὰ καλλιεργήσῃ τὶς καλὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο κοινοτήτων· βλ. π.χ. δημοσίευμα στὸν «Φάρο τῆς Μακεδονίας» τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1883, ὅπου ἐκφράζεται ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν Ἑλλήνων τῆς πόλης πρὸς τὸν ἀποβιάσαντα Μωὺς Ἀλλατίνη, καὶ ἄλλο στὶς 14 Νοεμβρίου 1887, ὅπου φθάνει νὰ ἐλέγξει τὸ μητροπολίτη Γρηγόριο γιὰ κάποια ὑπερωσία ἀπέναντι στὶς ἀρχὲς τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας.

3. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1909 ἡ ἔκδοσις τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης» γίνεται ἐντελῶς ἀνώμαλη. Στὸ δεῦτερο ἑξάμηνο τοῦ χρόνου αὐτοῦ ἡ ἐκτύπωσή του διακόπτεται γιὰ ἓνα διάστημα ἑπτὰ-ὀκτῶ μηνῶν, κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ ἀδελφοὶ Γκαρπολά, κρυπτόμενοι πίσω ἀπὸ τὸ Βασίλειο Μεσολογγίτη, ἐκδίδουν τὴν ἐφημερίδα «Πολιτικὰ Νέα»· βλ. Ἀ ρ ι σ τ. Χ α-

ται από την ελάχιστη κυκλοφορία της εφημερίδας έρχεται τώρα να επιπυτείνει το μπουκοτάζ που της κηρύσσουν οι Έλληνες, με υπόδειξη του προξενείου και της μητροπόλεως¹. Ο «Φάρος της Θεσσαλονίκης» κλείνει οριστικά στις 25 Μαΐου 1912². Είναι μια ολοκληρωτική καταστροφή, οικονομική, πολιτική και ήθικη.

Η είσοδος των ελληνικών στρατευμάτων τον Οκτώβριο του 1912 στη Θεσσαλονίκη, που αποτελεί και την ουσιαστική δικαίωση της πολιτικής των αντιπάλων του Ν. Γκαρπολά, οι οποίοι σαν παράγοντες του κόμματος των Φιλελευθέρων έρχονται τώρα στην έξουσία, καθιστά την καταστροφή αυτή οριστική. Ο Νίκος Γκαρπολάς είναι ένας πρόωρα γερασμένος και άχρηστευμένος άνθρωπος.

Αμφίβολο αν απ' έδω και πέρα άσκησε ποτέ συστηματικά τη δημοσιογραφία³. Εντύπωση κάνει και η απουσία του από τα δύο εκδιδόμενα στο

σ η ρ δ ζ ό γ λ ο υ, Έφημερίδες και Δημοσιογράφοι της Θεσσαλονίκης, στο φύλλο της 14ης Ιουλίου 1942 της «Νέας Εδρώπης». Η εφημερίδα επανακυκλοφορεί με την επωνυμία «Φάρος» για άγνωστο διάστημα περί τα μέσα του 1910· βλ. Α ρ ι σ τ. Χ α σ η ρ δ ζ ό γ λ ο υ, Το Χρονογράφημα εν Θεσσαλονίκη επί μίαν εικοσαετίαν 1900-1920, Θεσσαλονίκη 1925, σ. 18. Στη συνέχεια φαίνεται ότι διέκοψε πάλι την έκδοσή της καθώς δέν περιλαμβάνεται στη δημοσιευμένη στις 10 και στις 17 Δεκεμβρίου 1910 άγγελία της «Οικονομικής Έπιθεωρήσεως» του Θ. Ήρακλείδη, όπου αναφέρονται όλες οι ελληνικές εφημερίδες που κυκλοφορούν την εποχή αυτή στη Θεσσαλονίκη. Γεγονός είναι ότι κυκλοφορεί εκ νέου στις άρχές του 1912· ό Έλληνας Γενικός Πρόξενος Θεσσαλονίκης στην μνημονοθεΐσα ήδη από 1ης Ιουνίου 1912 αναφορά του προς τό Ύπουργείο Έξωτερικών στην Αθήνα σημειώνει επί λέξει «αναφερόμενος εις τό ύπ' αριθ. 157 από 21 Φεβρουαρίου έγγραφόν μου και τό ύμέτερον τηλεγράφημα της 17 Μαρτίου έ.έ., έχω την τιμήν νά σάς άνακοινώσω ότι εξαντληθέντων φαίνεται των ύπό του Νεοτουρκικού Κομιτάτου παραχωρηθέντων χρημάτων, ή ένταύθα ύπό του Ν. Γκαρπολά εκδιδόμενη εφημερίς «Φάρος» έπαισεν από της 25ης λήξαντος νά εκδίδεται».

1. Το μπουκοτάζ επιβεβαιώνεται από έγγραφο της 7ης Άπριλίου 1912 του Γενικού Προξενείου Σμύρνης προς τό Ύπουργείο Έξωτερικών της Ελλάδος (Άρχ. Ύπ. Έξωτερικών 1912 Β' 53 Νήσοι Αιγαίου Πελάγους), καθώς και από επισυναπτόμενο σ' αυτό απόσπασμα δημοσιεύματος της εφημερίδας «Άνατολή» της Σμύρνης.

2. Το οριστικό κλείσιμο του «Φάρου της Θεσσαλονίκης» τοποθετείται από τον Ν. Γκαρπολά, σέ άδημοσίευτο και άχρονολόγητο ύπόμνημά του, συντεταγμένο λίγο πρό του θανάτου του, κατά τον Αύγουστο 1912.

3. Την 8 Άπριλίου 1914 ίδρύεται στη Θεσσαλονίκη «προς περιφρούρησιν της καθ' όλου άξιοπρεπειάς του Τύπου και των συμφερόντων των γνησίων έργατών του καλάμου, άποκλειστικώς έκ των έξ επαγγέλματος δημοσιογράφων, των άποζώντων άποκλειστικώς έκ του καλάμου», ό Σύνδεσμος Έλλήνων Συντακτών. Πρώτα μέλη του αναφέρονται οι Μίνωας Λαγουδάκης, Κώστας Ποιμενίδης, Θεοφάνης Παναγιωτόπουλος, Θεόδωρος Χατζηγάγος, Βασίλης Μεσολογγίτης, Πέτρος Λεβαντής, Γεώργιος Ήσαΐας (Ταγκός, Σκνίποβιτς, Ύποβρύχιος, Πολύξερως), Πέτρος Ώρολογάς, Θεόδωρος Ρήγκος, Νικόλαος Μπενάκης, Βασίλειος Οικονόμου, Μάνος Βατάλας (Μέμρωδ), Γεώργιος Ζαχαρόπουλος (Έω-

μεσοπόλεμο ἡμερολόγια τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Μερώπης Τσιώμου και τοῦ Νίκου Σφενδόνη, ὅπου παρελαύνουν ὄλοι οἱ ντόπιοι δημοσιογράφοι τῆς ἐποχῆς. Ἐμφανίζεται μόνο μιὰ φορά, στὰ 1933 ἐκδίδει στὴ Θεσσαλονίκη βιβλίο του μὲ τίτλο «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνική», χρησιμότητα σήμερα γιὰ τίς πολλὲς πληροφορίες, συχνὰ ἄγνωστες ἀπὸ ἄλλες πηγές, ποὺ διασώζει ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῆς σλαβικῆς ἀφυπνίσεως στὴ Μακεδονία κατὰ τὰ ἔτη 1860-1883. Πάμπτωχος και ἄγνοημένος πεθαίνει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1941¹.

8. Γύρω στὰ 1903 ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται ἀραιὰ στὶς στῆλες τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης» και τὸ ὄνομα τοῦ Τάκη (Δημητρίου) Γκαρπολά, προτελευταίου γιοῦ τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ἐφημερίδας, γεννημένου στὰ 1886. Τὸ νεώτερο αὐτὸ μέλος τῆς οἰκογένειας γράφει, σὲ μιὰ δημοτικὴ τὴν ὁποία παραμορφώνουν συχνὰ κακόηχοι τύποι τῆς καθαρεύουσας, ρομαντικὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα δὲν φθάνουν κὰν τὸ ἐπίπεδο τῆς μετριότητος. Δὲν πρέπει νὰ τὸν ἀδικήσουμε ὑπερβολικά· ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι νεαρότατος, αὐτὰ ποὺ γράφει εἶναι ὅ,τι συνήθως γράφεται στὰ ἡμερολόγια και τίς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, αὐτὸ ποὺ ἀρέσκεται νὰ διαβάσει —ὅταν διαβάσει— ὁ μέσος Ἑλληνας ἀναγνώστης. Θέματα θλιβερὰ και τετριμμένα ποὺ ἀποβλέπουν στὴν εὐκόλη συγκίνηση, ἀκαλαίσθητη γραφή, κανένα σημάδι ὅτι ὁ γράφων δέχεται κάποιες ἐπιδράσεις συγχρόνων λογοτεχνικῶν ἢ ἄλλων ρευμάτων. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν ποιημάτων αὐτῶν, καθὼς και κάποιων ἄλλων, γραμμένων στὴν ἴδια γλώσσα, βγαίνει ἡ ἀξιοσημείωτη παρατήρηση ὅτι ἡ ἐφημερίδα δέχεται πιά τώρα, τουλάχιστον στὸ χῶρο τῆς ποίησης τὴ χρήση τῆς δημοτικῆς, τὴν ὁποία —χωρὶς φανατισμὸ και μὲ πολλὲς ἀποδοχὲς στὰ ἐπιμέρους— ἀρνεῖται μέχρι περίπου τὸ 1901².

σφόρος), Ἰωάννης Ζαφειρόπουλος, Κωνσταντῖνος Πούγγουρας, Γεώργιος Ἀζαριάδης, Θεοφάνης Καρέτσος, Πέτρος Λούβαρης, Γεώργιος Συρούκης, Σταμάτιος Ράπτης και Ἄριστείδης Χασηρδζόγλου. βλ. Κ λ. Β ρ α ν ἄ, Ἡμερολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1916, σ. 95. Στὸ ἴδιο ἡμερολόγιο ἀπαιθοῦνται οἱ ἐκδιδόμενες στὴ Θεσσαλονίκη ἐφημερίδες, σὲ καμία ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀνάμιξη ὁ Νίκος Γκαρπολάς. Οὕτε και τὸ τυπογραφεῖο τῶν Γκαρπολάδων φαίνεται νὰ λειτουργεῖ πιά αὐτὴν τὴν ἐποχὴ· βλ. Πανελλήνιος Ὁδηγὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐταιρίας Διαφημίσεων, Ἀθῆναι 1915, σ. 1064.

1. Ὁ Ἄ ρ ι σ τ. Χ α σ η ρ δ ζ ὀ γ λ ο υ, στὸ ἄρθρο του Ἐφημερίδες και Δημοσιογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ., περιγράφει τὰ στερνὰ τοῦ Ν. Γκαρπολά μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια «...ἔζησε μιὰ ζωὴ πικρὴ και στεναχωρημένη —ἔως πέρισυ ποὺ πέθανε— κλεισμένος σὲ μιὰ σιωπηλὴ και ἀξιοπρεπὴ ἐγκαρτέρηση, στὸ περιθώριο τῆς δημοσιογραφικῆς κινήσεως, μὲ ἀπραγματοποίητο ὡς τὸ τέλος τὸ ὄνειρο νὰ ξαναεκδώσει τὴν ἐφημερίδα του».

2. Βλ. π.χ. εἰδηση στὸ φύλλο τῆς 6ης Δεκεμβρίου 1901, ἀναφερόμενη στὸν «γνωστὸν ἐκχυδαστὴν τοῦ Εὐαγγελίου» Ἰωάννη Πάλλη.

9. Ἡ ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τοῦ Ἄνθιμου Γαζή ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά τὸ ἔτος 1835 στὴ Βιέννη καὶ ἡ δημοσίευση τοῦ βιβλίου «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνική» ἀπὸ τὸν Νίκο Σ. Γκαρπολά στὰ 1933 στὴ Θεσσαλονίκη, ὀριοθετοῦν μὲ ἱκανοποιητικὴ ἀκρίβεια τὴν πρώτη ἑκατονταετία τοῦ βίου τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους. Μέσα στὰ ἑκατὸ χρόνια αὐτὰ ἡ ἱστορία τῶν Γκαρπολάδων, ἱστορία μιᾶς μορφωμένης οἰκογένειας ποὺ κινήθηκε μεταξὺ τῶν ὀρίων τῆς εὐπορίας ἀστικῆς τάξης καὶ τοῦ πνευματικοῦ προλεταριάτου, ἀποτελεῖ πιστὴ εἰκόνα τοῦ εὐρύτερου πολιτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, στὸ ὁποῖο ἔζησαν καὶ ἐξελίχθηκαν. Κινήθηκαν θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ μέσα στὸ πλέγμα ποὺ δημιούργησε ἀρχικὰ ἡ λογία κλασικὴ παράδοση καὶ ἀργότερα ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα. Οἱ ἴδιοι δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ σημαιοφόροι κάποιας ἰδεολογίας, ὡς ἄνθρωποι ὅμως τῆς πρακτικῆς δράσης καὶ αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε σήμερα μὲ τὸν ὄρο «businessmen», στάθηκαν στὸν τομέα τους πρωτοπόροι καὶ εὐαίσθητοι δέκτες καὶ ἀναμεταδότες τῆς κρατούσης ἰδεολογίας τοῦ καιροῦ τους. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας ὑπῆρξε τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐποχῆς τῆς σβέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ ἀπόγονοί του συνεργάστηκαν ἐπαγγελματικὰ μὲ τὴ φαναριώτικη σχολὴ τῆς ὀθωνικῆς Ἀθήνας. Ἀργότερα, κάτω ἀπὸ τὶς εὐλογίες τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, συνέπλευσαν μὲ τοὺς μεγάλους ἐμπόρους τῆς Κωνσταντινούπολης στὴν προσπάθεια, μὲ τὴ διατήρηση καλῶν σχέσεων μὲ τοὺς Τούρκους, νὰ ἐξασφαλίσθῃ ἡ πλεονεκτικὴ θέση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Πιὸ ἀργά, γιὰ μιὰ στιγμή, φάνηκαν νὰ προσχωροῦν στὴν παράταξη τῶν ἀνερχόμενων μεσοαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης, παράταξης πολιτικὰ δημοκρατικῆς. Στὴν ἀρχὴ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος δέχονται, στὸ μέτρο ποὺ εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὴν ἀφομοιώσουν, τὴ χρῆση τῆς δημοτικῆς γλώσσας, τουλάχιστον στὸν ποιητικὸ λόγο. Στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα δὲν πρωτοστατοῦσαν πιά· ἀρχικὰ βοηθοῦν στὴν ἐπιτυχία τῆς ἐθνικῆς γραμμῆς ποὺ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἀθήνα εἶχε χαράξει μιὰ νεότερη γενιὰ Ἑλλήνων ἀστῶν τῆς Μακεδονίας, ἡ ὑποστήριξη ὅμως μετὰ τὸ 1910 ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ παρέχουν πρὸς τοὺς νεοτούρκους τοὺς φέρνει σὲ σύγκρουση μὲ τὸ περιβάλλον τους καὶ προκαλεῖ τὴν ὀριστικὴ καταστροφὴ τους λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912.

Μιὰ κριτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τους δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖ τὰ γενικότερα χαρακτηριστικὰ τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ἔδρασαν. Ἄν ὅμως τὸ πλαίσιο προσδιορίζει τὰ ὄρια τῶν δυνατοτήτων τῶν Γκαρπολάδων, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ἱστορία τους τεκμηριώνει, μὲ πλῆθος ἄλλων ἀναλόγων ἱστοριῶν, τέτοιων ἀπὸ τὶς ὁποῖες βρῖθῃ ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία τοὺς παρακολουθήσαμε, ποιὲς ὑπῆρξαν οἱ δυνά-

μεις πὸ ἐσώκλειε τὸ κοινωνικὸ σύνολο, στὸ ὁποῖο βρέθηκαν ἐντεταγμένοι. Καί, μὲ τὴν κάθοδο ἀπὸ τὴ Βιέννη τοῦ Κωνσταντίνου Γκαρπολά τὸ 1837 στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἰδρύει ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μεγάλα τυπογραφεῖα τῆς, τὴν μετάβαση τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά τὸ 1850 στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἐπίσης ἰδρύει τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς, τὴν ἴδρυση στὰ 1875 ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά στὴ Θεσσαλονίκη τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ἐφημερίδας τῆς Μακεδονίας, καθὼς καὶ τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐκλείσει ἡ ἐφημερίδα τὸ 1912, ἐπιβεβαιώνει τὴ συνεχή—ἀλλ' ὄχι καὶ ἀδιάταρακτη—ἄνοδο τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν στὸ βαλκανικὸ χῶρο, καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς περιόδου πὸ ἀρχίζει μὲ τὴ σύσταση τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους καὶ φθάνει μέχρι τὶς παραμονὲς τῶν βαλκανικῶν πολέμων.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΚΟΚΚΑΣ

R É S U M É

P. G. K o k k a s, La famille Garbolas et le premier journal grec de Thessalonique.

Il s'agit de Constantin Garbolas et de ces descendants, membres d'une famille grecque, qui se sont distingués comme éditeurs, imprimeurs et ultérieurement journalistes à Vienne, à Athènes et à Salonique, depuis la révolution de 1821 jusqu' aux guerres balcaniques.

Constantin Garbolas (c1790-c1848), sortant de son village Krania d'Olympe au début du XVIIIe siècle, arrive à Vienne où il travaille comme imprimeur. Il entre en relations avec les philologues Anthime Gazis et Constantin Kommitas les œuvres de quels il va éditer plus tard. Après s'être fait une réputation d'éditeur avec des ouvrages grecs dans la capitale des Habsburgs, il se déplace avec ses enfants en 1837 à Athènes, où il ouvre une librairie et une imprimerie. La plupart de ses publications sont des ouvrages scolaires, éditions des œuvres des anciens grecs classiques. Son imprimerie s'arrête à opérer après sa faillite en 1842.

L'imprimerie renouvelle son opération en 1844 sous la direction d'Alexandre Garbolas (c1817-c1870), fils aîné de son fondateur, qui est aidé par ses plus jeunes frères, Miltiade et Sophocle. Parmi la clientèle de l'entreprise se trouvent maintenant les représentants les plus renommés de l'école littéraire phanariote à Athènes. Mais les trois frères sont en mauvais termes. L'entreprise se bat pour son existence, qui va se terminer en 1859.

Entre-temps Miltiade Garbolas (c1821-c1890), étend l'entreprise familiale à Salonique, qui parvient grâce à lui à disposer en 1850 sa première imprimerie grecque. Miltiade Garbolas, lui même, quite Salonique avant la fin de la même année. Mais son imprimerie continuera d'exister, sous le nom de son nouveau propriétaire Kyriakos Darzilovitis. jusqu' à 1862 ou même—peut être bien—jusqu' à 1864.

Plus important est le troisième frère, Sophocle Garbolas (c1833-1911). Il travaille comme imprimeur à Athènes depuis 1853 jusqu' à 1856; plus tard il arrive en France où il devient un démocrate fervent. Peu après il s'installe à Salonique où il fait un mariage excellent qui lui permet d'entrer dans la haute bourgeoisie grecque de la ville.

Ainsi, grâce à ses nouvelles relations et à la dôt de sa femme, Sophocle

Garbolas réussit à fonder en 1875 le premier journal grec de Salonique, sous le titre «Ἑρμῆς». Ce titre se trouve changé en 1881 en «Φάρος τῆς Μακεδονίας» et en 1898, une fois encore en «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης». Le journal, qui resta toujours attaché à la politique française et opposé à celle de la Russie, devient pour une dizaine d'années l'organe du parti de ces bourgeois libéraux de la ville, qui gouvernent la communauté grecque jusqu' à 1883. Seulement après 1887 Sophocle Garbolas change le camp et son journal commence à soutenir la cause de l'autre parti, formé plutôt par la petite bourgeoisie. Son rédacteur en chef est maintenant Spyros Tzanotis, un jeune journaliste de Zante, qui entre dans la bataille sous l'influence du radicalisme italien.

La polémique de la période 1887-1889 qui en suit, s'arrête assez brusquement sous le spectre d'une ruine économique. Sophocle Garbolas échappa à peine une faillite en 1895. En même temps les admonitions du patriarche œcuménique de Constantinople parviennent à persuader les deux partis de se donner les mains.

Le journal est suspendu provisoirement par les autorités ottomanes pendant la guerre turcohellénique de 1897. Il est réédité quelques mois plus tard par son fondateur, avec l'assistance de ses deux enfants Alexandre (1870-1942) et Nicolas (1873-1941). Ainsi, après le départ de leur père en 1905 pour Athènes, se sont les deux frères qui tiennent le journal. Mais les temps ont changé; un nouveau journal grec, le «Ἀλήθεια» édité par Muratori, Kouskouras et Bitos, apparut à 1903 à Salonique. Les frères Garbolas essayent de lui rivaliser sans succès.

Cette grave situation ne s'améliorera pas après la promulgation en 1908 de la Constitution neoturque. Pendant toute une année les deux journaux grecs soutiennent le Comité. Mais tandis que le journal de Kouskouras le quitte avant la fin de 1909, le «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» continue à soutenir les neoturcs jusqu'à la veille de la première guerre balkanique. Le consulat grec à Salonique et la métropole de la ville accusent Nicolas Garbolas d'être l'agent à la solde du gouvernement turc. La fin du journal aura lieu aussitôt à la suite d'un boycottage de la part de la communauté grecque.